

УДК [94(477.82+430):329.733УПА]“1944”

*Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ***УКРАЇНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ І НІМЕЦЬКІ
ОКУПАЦІЙНІ ІНСТАНЦІЇ НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ
1944 РОКУ: МІЖ ПРОТИСТОЯННЯМ І НЕЙТРАЛІТЕТОМ**

Досліджено одну з багатьох складних проблем з історії Української повстанської армії (УПА) під час останнього періоду окупації Волині Третім Райхом. Стверджено, що, враховуючи труднощі трифронтової боротьби УПА, одні командири протестували проти будь-якого компромісу з нацистськими окупаційними органами влади, а деякі інші були готові співпрацювати з німецькими окупаційними силами. Основну увагу приділено переговорам командирів окремих її військових частин із підрозділами Вермахту з метою зупинення нацистських каральних операцій і примусових ревізій сільськогосподарської продукції в мешканців на початку 1944 р. Акцентовано увагу на тому, що спроби німецьких окупаційних установ нейтралізувати антинацистський фронт боротьби українського руху Опору не завжди були успішними, оскільки політична лінія українського підпілля, спрямована на боротьбу проти всіх окупантів України, залишалася незмінною.

Ключові слова: Третій Райх, УПА, Вермахт, Волинь.

Тривалий час чи не найконтroversійнішою сторінкою з історії повстанського руху українців 40–50-х років ХХ ст. були спроби досягнення нейтралітету між керівниками українського руху Опору та представниками військових і цивільних окупаційних владних структур Німецького Райху в першій половині 1944 р. Усебічне вивчення проблеми ускладнювала обмеженість доступної джерельної бази. Достатньо сказати, що в діаспорі її стосувалося тільки кілька десятків сторінок, вибірково підібраних для публікації німецьких документів в одному з томів “Літопису УПА”¹. Ще одностороннішими й упередженішими були поширювані на пострадянському просторі документи з історії переговорів, видані зі значними скороченнями, що спотворювали їх зміст й складали в читачів викривлене одностороннє уявлення про перебіг і наслідки переговорів². Дещо повнішими за змістом були окремі документи, опубліковані у виданому в Росії в 2012 р. збірнику документів, хоча і їх оприлюднення

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: В-во “Літопис УПА”, 1983. – Т. 6: УПА в світлі німецьких документів. Книга перша: 1942 – червень 1944 [зібрав і впорядкував Т. Гунчак]. – С. 110–186.

² Обвиняет земля. – Москва: Универсум, 1991. – С. 36–46, 52–53; Документи изобличают. Сборник документов и материалов о сотрудничестве украинских националистов со спецслужбами фашистской Германии. – 2-е изд. доп. и испр. / [сост.: Г. Ткаченко, А. Войцеховский, А. Ткачук]. – Киев, 2004. – С. 37–80; *Motyka G. Niemcy a UPA. Ukraińska orientacja / Grzegorz Motyka // Karta (Warszawa).* – 1997. – Nr 23. – S. 48–53; *Niemcy a UPA: dokumenty // Karta.* – Nr 23. – 1997. – S. 54–73.

було покликане обґрунтувати міф про масштабну співпрацю між українськими повстанцями й окупаційними установами нацистської Німеччини в Західній Україні³.

У памфлетах та публіцистиці в СРСР тривалий час піддавали критиці й осуду факт переговорів між німецькими окупаційними установами та УПА, зміст, перебіг і наслідки яких фальсифікували й формували суто одностороннє уявлення про ці події⁴. Найбільше таких публікацій видано в останні кілька років перед розпадом Радянського Союзу⁵.

Після проголошення державної незалежності України в 1991 р. поширену у СРСР інтерпретацію цих переговорів перейняли автори багатьох напівпубліцистичних творів у Росії⁶, а також деякі польські науковці⁷. У працях вітчизняних істориків теж було приділено увагу висвітленню окремих аспектів вказаної теми, але вони також не допомогли їм з'ясувати цю проблему належно⁸.

Отже, тема дослідження спроб налагодження співпраці між німецькими окупаційними установами й УПА не була об'єктивно висвітлена в публікаціях науковців, незважаючи на те, що вона спричиняла бурхливу політизацію й окремі автори,

³ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2-х т. / [под ред. А. Арцизова]. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). – 2012. – Т. 2: 1944–1945.

⁴ Ті, що канули в п'ятому. – Львів: Каменяр, 1964. – С. 245; Українська УРСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: у 3-х т. – Київ: В-во політичної літератури України, 1969. – Т. 3. – С. 136–139; *Замлинський В.* Шлях чорної зради / В. Замлинський. – Львів: Каменяр, 1969. – С. 141–143; Людської крові не змити. Книга фактів. – Київ: Політвидав України, 1970. – С. 49–52; *Замлинський В.* Тавровані презирством народу / В. Замлинський. – Київ, 1974. – С. 78–88; *Чередниченко В.* Анатомія предательства. Украинский буржуазный национализм – орудие антисоветской политики империализма. Издание второе, переработанное и дополненное / В. Чередниченко. – Киев: Изд-во политической литературы Украины, 1983. – С. 145–149; Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 193–195.

⁵ *Камінський С.* Історія спростує і застерігає / С. Камінський, В. Трощинський // Пост імені Ярослава Галана. – Львів: Каменяр, 1988. – Кн. 21. – С. 80–85; *Трощинський В.* Проти вигадок про так званій “антифашистський рух опору” українських націоналістів” / В. Трощинський // Український історичний журнал. – 1988. – № 5. – С. 76–87; *Давиденко В.* “Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів / В. Давиденко. – Київ: Т-во “Знання”, 1989. – С. 14–15; *Ржезач Т.* Розшукуються... / Т. Ржезач, В. Цуркан. – Київ: В-во політичної літератури України, 1989. – С. 164–166; *Заричний В.* УПА: Мифы и реалии / В. Заричний // Обвиняет земля. Организация украинских националистов: документы и материалы / [ред. коллегия: В. Масловский, А. Мартынюк, А. Пискорский, В. Помогаев, Р. Пыриг]. – Москва: Изд-во “Универсум”, 1991. – С. 67–100.

⁶ Див., наприклад: *Чуев С.* Украинский легион / С. Чуев. – Москва: Яуза, 2006. – С. 297–311.

⁷ *Samborski M.* Rozmowy OUN-SD i UPA z Niemcami od listopada 1943 r. do końca 1944 r. na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej / Mieczysław Samborski // Dzieje Najnowsze. – Z. 3. – Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk Wydawnictwo DiG, 2008. – S. 59–77; *Podhajecki A.* OUN i UPA pod skrzydłami III Rzeszy / Adam Podhajecki. – Warszawa: W-wo Rytm, 2013. Див. також підрозділ 2.11 “Розмови Організації Українських Націоналістів і Української Повстанчої Армії з німцями”; *Мотыка Г.* Українська партизанка 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii / Grzegorz Motyka. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN; Oficyna Wydawnicza Rytm, 2007. – S. 229–237.

⁸ *Киричук Ю.* Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – С. 155–158, 165; УПА і німці на завершальному етапі боротьби за Україну // Кентій А. Українська Повстанська Армія, 1943–1945. – Київ, 2003. – С. 38–63.

виконуючи політичне замовлення дискредитації діяльності Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери (ОУН(б)) та УПА, штучно нагнітали пристрасті довкола неї. Це зумовлює потребу з'ясувати всі обставини спроб нейтралізації антинімецького фронту боротьби УПА окупаційними установами Райху в контексті аналізу тривання боротьби УПА проти німецьких збройних формувань на підставі документів ОУН(б), УПА, згаданих окупаційних владних структур, а також документів радянських партизанських формувань. Однак, оскільки антинацистські дії УПА до останніх тижнів окупації Західної України націонал-соціалістичною Німеччиною заслуговують окремої публікації, в цій статті висвітлено тільки питання, пов'язані зі спробами нейтралізації антинацистських дій українських повстанців установами Райху на Волині, зокрема зроблено загальний аналіз цих намагань на підставі запровадження до наукового обігу раніше невідомих дослідникам фактів та архівного матеріалу й висновку про те, наскільки успішними чи невдалими були ці ініціативи.

Просування Червоної армії (ЧА) наприкінці 1943 р. у центральні області України занепокоїло керівництво вищих органів влади нацистської Німеччини і німецької окупаційної адміністрації на Волині, що перебувала у складі Райхскомісаріату "Україна" – РКУ (нім. Reichskommissariat Ukraine) та на галицьких землях, що входили до складу дистрикту "Галичина" – ДГ (Distrikt Galizien) у складі Генеральної Губернії (ГГ) в межах довоєнної території, окупованої Вермахтом Польщі. Крім інших національних партизанських угруповань, окремим об'єктом зацікавлення центральних і окупаційних установ Третього Райху були повстанські збройні формування українців.

Центральні владні установи Райху в Берліні, які слабо орієнтувалися у розвитку подій в Західній Україні, в той час не виявляли бажання йти на переговори з командирами збройних формувань Української повстанської армії. Водночас окремі німецькі окупаційні інстанції в Західній Україні протягом 1943 р. мали різний досвід з українськими повстанцями: якщо відділи СС (Schutzstaffeln – SS) і поліція брали участь у боротьбі проти УПА, а окупаційні господарські структури зазнали збитків унаслідок заклику повстанців саботувати здачу сільськогосподарського натурального податку (контингентів), представники окупаційних військових структур й окремі керівники нацистських органів безпеки намагалися налагодити співпрацю з командирами окремих повстанських формувань. За умов переходу лінії радянсько-німецького фронту через територію Західної України окупаційні установи Райху почали змінювати тактику щодо наймасовіших формувань національного руху Опору українців – переважно очолюваних членами ОУН(б) збройних формацій УПА, керуючись принципом: "Якщо ти не можеш знищити ворога, спробуй зробити його своїм другом". Перші наслідки діяльності збройних формувань українського й інших рухів Опору в умовах окупаційного режиму зумовили те, що різні ланки окупаційної адміністрації зайняли відмінні позиції у ставленні до цієї опозиції, що визначалися їхнім баченням можливостей забезпечення стану спокою в німецькому тилу й запобігання масових виступів збройних формувань руху Опору. До відступу німецьких військ із території України цими інстанціями були: 1) цивільна адміністрація; 2) військові установи; 3) керівники поліції безпеки і Служби безпеки – СД (Sicherheitsdienst – SD); 4) структури поліції і СС, які від осені 1943 р. до червня 1944 р. очолювали на Волині й в інших ще підконтрольних

керівництву РКУ регіонах вищий керівник СС і поліції – ССПФ (Höhere SS- und Polizeiführer – SSPF) України, групенфюрери СС і генерал-лейтенанти поліції Ганс-Адольф Прютцманн (до лютого 1944 р.) і після нього – Пауль Генніке.

Найвідомішими спробами “мирної нейтралізації” повстанських формувань були намагання від квітня до вересня 1943 р. вести переговори з колишнім командиром “Поліської Січі” й тогочасним командиром Української народно-революційної армії (УНРА) Тарасом Бульбою-Боровцем, які ініціював шеф СД у Луцьку штурмбанфюрер СС Карл Пютц і які закінчилися відмовою повстанського командира співпрацювати з німецькими органами безпеки. Після цього першою зі структур у підпорядкуванні Вермахту, які ініціювали спроби переговорів із командирами українських повстанців, був спецштаб “Р”. Його очолював Борис Смиловський (псевдонім “Хольмстон”, відомий теж як “Регенау”). Він підпорядковувався Абверу і вирішив використати підконтрольних йому українських співробітників цього розвідувального органу з метою налагодження контактів з українськими повстанцями і використання їх у боротьбі проти СРСР. Прозондував можливість ведення переговорів зі згаданим повстанським командиром уповноважений штабу командувача Вермахту в Україні генерала авіації Карла Кітцінгера, експерт Абверу в українських справах гауптман Ганс Кох⁹. Однак спроби самочинних переговорів із Бульбою-Боровцем в обхід нацистських органів безпеки їх керівництво розцінило як спробу провадження власної політики. Під тиском Головного управління безпеки Райху – РСГА (Reichssicherheitsdienst – RSHA) Верховне командування Вермахту видало вказівку розформувати спецштаб “Р”, а частину його офіційних співробітників передали штабу “Валлі” й органам СД, скерували в укомплектовані з росіянь збройні формування або на роботу до Райху¹⁰.

Переговори закінчилися тим, що керівники нацистських органів безпеки заарештували Т. Бульбу-Боровця й утримували його у Варшаві (де він понад два місяці перебував під арештом, після чого його депортували до гітлерівського концтабору Заксенгаузен)¹¹. Керівники СД проігнорували зроблені Боровцем пропозиції співпраці за дотримання вимог зміни політики щодо України після їх відхилення особисто Адольфом Гітлером, якому їх подав на розгляд особисто райхсфюрер СС Гайнріх Гімлер. У записці відділу “Іноземні армії Сходу” при штабі Верховного командування сухопутних військ Німеччини від 15 січня 1944 р. згадано “прохання, яке в листопаді Тарас Бульба скерував до СД” й констатовано: “Свого часу прохання через райхсфюрера СС було передане фюреру, і він його відхилив. На цей момент Тарас Бульба перебуває під почесним арештом СД у Варшаві”¹².

Зникнення повстанського командира спричинило недовіру представників підпілля ОУН(б) і командирів інших збройних формувань українського руху Опору до ідеї

⁹ Кох Г. Епізод партизанської дипломатії отамана. Спогади; [пер. з нім.] / Ганс Кох. – Рівне: Азалія, 2002. – С. 8–39.

¹⁰ Структура и деятельность органов германской разведки в годы Второй мировой войны: сб. док. / [сост., подг. текст: А. Валякин, А. Кохан]. – Симферополь: Главное управление СБУ в АР Крым, 2011. – С. 346.

¹¹ Див.: Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег: Накладом Товариства “Волинь”, 1981. – С. 278–285.

¹² Fremde Heere Ost. N., Qu., den 15.1.1944. Geheim! Vortragsnotiz // Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg (BA-MA). – RH 2/2115. – Bl. 98.

укладення будь-яких угод із німецькими окупаційними установами. Сприятливі передумови для переговорів між представниками окупаційних установ і місцевим куренем УПА склалися в Камінь-Каширському р-ні, де незадовго до того загострилося протистояння між радянськими партизанами (згідно зі спогадами учасника українського руху Опору Данила Шумука, восени 1943 р. радянський партизанський відділ напав на військову лікарню УПА, що переїхала з-під Каменя-Каширського в с. Чорне Плесо і переколов багнетами поранених та хворих на тиф повстанців, яких лікували лікарі УПА¹³). Повітовий провідник ОУН(б) Устим Кузьменко (“Ярослав”), щоби стримати окупаційні установи Райху від каральних акцій проти українських сіл за їх підтримку діяльності підпілля ОУН(б) і збройних формувань УПА погодився інформувати німецькі установи про відомі йому випадки пересування радянських партизанських відділів, в обмін за це виявляючи готовність припинити антинацистську боротьбу місцевих діячів українського руху. У відповідь представник СД вимагав жорсткого дотримання повстанцями взятих зобов’язань і попередив, що він “зобов’язаний у випадку необхідності вжити суворих заходів” у разі тривання антинімецьких виступів місцевих підрозділів УПА¹⁴. Однак, реагуючи на пропозиції провести переговори німецькому військовому комендантові Каменя-Каширського штурмбанфюрерові СС фон Альвенслебену 22 листопада дав зрозуміти, що не зацікавлений проводити подальші переговори (використовуючи як привід те, що німецький представник не дотримав обіцянки щодо нерозголошення факту розмови з ним)¹⁵.

За два дні після цього, реагуючи на спроби німецьких окупаційних установ налагодити контакти з повстанцями, 25 листопада 1943 р., один із командирів УПА під псевдом “І. Полтавець” видав наказ, яким заборонив проведення таких переговорів: “Місцями німецька окупаційна влада старається – в цілі компромітації, провокації і розвідки наших сил – шукати і переговорювати з місцевими чинниками ОУН чи УПА. Свою підступну роботу вони маскують потребою боротьби з більшовиками і видумкою про можливість налагодження відносин між українцями і німцями. Щоб на місцях не допустити до політичних помилок, повідомляю: 1) Жодних переговорів ніхто і нігде вести з німецькою окупаційною владою не сміє і то незалежно чи це будуть цивільні чи військові чинники. Мости на дорозі до переговорів з німцями попалені. Про боротьбу з більшовиками нам не треба говорити. Ми її розпочали і ведемо раніш німців і без них закінчимо. На зустрічі з німаками не виходити (це не обов’язує розвідки). 2) На всякі того роду провокаційні пропозиції відповідати слідуючо: Ми переговорювати з німцями не хочемо і до переговорів не уповноважені. Переговорювати в українських справах можна лише з провідником С. Бандерою, який є ув’язнений у Берліні. 3) Писати виключно українською мовою. Підписувати: Місцевий Провід ОУН чи УПА. Повідомляти про це всіх політичних і командирів”¹⁶.

¹³ Шумук Д. За східнім обрієм. Спомини / Д. Шумук. – Париж; Балтимор: Перша Українська Друкарня у Франції; Українське В-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1974. – С. 59.

¹⁴ Федоров А. Последняя зима / А. Федоров. – Москва: Политиздат, 1981. – С. 324.

¹⁵ Беляев В. Под чужими знаменами / В. Беляев, М. Рудницкий. – Москва: Изд-во ЦК ВЛКСМ “Молодая гвардия”, 1954. – С. 58.

¹⁶ Повідомлення в справі провокації німців до переговорів з місцевими чинниками ОУН чи УПА. 25.XI.1943 р. під. І. Полтавець // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 4а. – Арк. 3.

Однак, незважаючи на заборону співпраці з німецькими окупаційними установами, командир сотні УПА “Білий” проігнорував згаданий наказ і 4 грудня виділив своїх делегатів для переговорів із представниками німецьких окупаційних установ у Володимирі-Волинському, серед яких був командир поліції безпеки і СД у Луцьку гауптштурмфюрер СС Брауне. Представники УПА заявили, що основними ворогами вважають радянських партизанів і польську поліцію на німецькій службі, а не Вермахт, й пояснили, що їх головне завдання – оборона українського населення від грабунків будь-яких чужинців, що прирікали місцевих жителів на смерть від голоду. Повстанці зазначили: “Не є в нашому інтересі перешкоджувати німцям [в] комунікаційному транспорті на фронт. Залізниці ті, що були знищені і перервані, були знищені тому, що вони служили німцям до грабункових нападів на наші села і перешкоджували нам у переїздах”. Повстанці висунули вимогу “усунути польську міліцію і польських урядовців в нашому повіті” й “співпрацювати по винищенню червоних банд”, а також висловили сподівання, що німці “не будуть уживати літаків до бомбардування наших сіл” й “не будуть переслідувати родин повстанців”, і запропонували: “Всіх полонених, зловлених на терені Володимирського повіту, зобов’язуємось з обох сторін звільнити і відсилати під адресою п. Екофа, а німці п. командирові Білому”¹⁷.

Майже два тижні з німецького боку не було жодної відповіді на згадані пропозиції й представники нацистських органів безпеки не звільнили двох полонених повстанців, у відповідь на що командир “Білий” відмовився прибути на зустріч із керівником СД у Луцьку. Реагуючи на це, 22 грудня 1943 р. командир поліції безпеки і СД у Луцьку гауптштурмфюрер СС Брауне знову написав листа місцевому командирові УПА (що, швидше за все, санкціонував особисто його шеф – командир поліції безпеки і СД у генеральній окрузі Волині й Поділля штандартенфюрер СС Ерліх Ерлінгер). Проте 1 січня повстанці відповіли відмовою: “У відповіді на Ваш лист з дня 22 грудня 43 р. в справі зустрічі з п. Шефом СД з Луцька, ми уповноважені заявити слідує: Дотеперішні наші переговори носили місцевий характер і торкались дрібних справ. На доказ поважного ставлення до переговорів і кращої співпраці в майбутньому, Ви мали випустити нам жаданих двох полонених. Беручи під увагу, що Ви цього не зробили, а тим самим виявили своє негативне ставлення до нашої співпраці, пан комендант Білий уважав доцільним 17 грудня на переговори не приїхати. Одначе з останнього листа видно, що Ви бажаєте нашу співпрацю поставити на ширші основи і говорити про справи добра цілого українського і німецького народу. Нашим обов’язком є Вас повідомити, що в загальноукраїнських справах переговорювати може лише Провідник українського народу Степан Бандера, який є ув’язнений в Берліні. Зокрема відмічу, що коли пан Шеф СД з Луцька бажає нав’язати контакт з представниками УПА, тоді зайвим є аж так далеко шукати, бо УПА діє на всіх українських землях, а Луцьк з його околицями ми ніколи до неукраїнських не зачисляли”¹⁸.

На початку 1944 р. УПА продовжувала свою діяльність за нових умов та боролася одночасно як проти німецьких підрозділів, що відступали, так і проти підрозділів радянських партизанських загонів та внутрішніх військ Народного

¹⁷ Точки, які були порушені при зустрічі членів УПА з німаками дня 5 грудня бр., і мають бути остаточно вирішені дня 10 грудня, при зустрічі з вищою владою міста Володимир // ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 4а. – Арк. 8.

¹⁸ ОУН Постій, дня 1/І. 44 р. До Головної Станиці СД. у Володимирі на руки пана СС Гауптштурмфюрера Брауне. Місцевий ОУН // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 4а. – Арк. 7.

комісаріату внутрішніх справ (НКВС). Керівники українського руху Опору розуміли, що таке становище в той час буде важчим, позаяк вони, з огляду на суттєву перевагу ворожих сил, не можуть мати підстав для надії на успіх. Тому за таких обставин його лідери вважали за доцільне на час переходу лінії німецько-радянського фронту через територію Західної України і відступу з її земель Вермахту відмовитися від стратегії активної антинімецької боротьби й обмежити її самооборонними діями проти німецького терору. У виданому тоді таємному інструктивному листі Проводу ОУН до політичних референтів надрайонів від 8 січня 1944 р. було визначено: “Відступаючі німецькі війська, а зокрема перші відділи, є вже здеморалізовані. Місцями між військом та адміністрацією уявнюються великі тертя. ... Наші завдання: всіма можливими способами здобути зброю і амуніцію. Для того потворити вже спеціальні боївки. Це, зокрема, важне попри важніші шляхи. В роботі бути еластичним. Використати, де будуть, тертя між військом та адміністрацією. Пам’ятати, що німецькі вояки є зневірени і хочуть додому. Використати це. Розкладати армію шляхом ширення серед неї думки, що воювати німецьким воякам є вже бездоцільно, що їм конечно спішити в рідний край рятувати свої родини. Довести їм, що вони через У[країнські] З[емлі] і Польщу зі зброєю не перейдуть, бо їх повстанці-партизани вважатимуть за ворогів і знищать. Виразно ставити, що вони зброю мусять здати українському народові і УПА, бо в разі спротиву їх чекає смерть. В заміну за здану зброю давати їм «вільний перехід додому», міняти зброю на хліб і т. д. ... Все це робимо для того, щоб лише здобути від ворога зброю. В разі спротиву зложити зброю добровільно, поодинчі особи і малі відділи роззброювати силою”¹⁹.

Видані в січні інструкції керівництва ОУН(б) наказували учасникам організації “повести самооборону населення відповідно до посилення нім. терору” й визначали: “Засадничі війни з нім[цями] не вести. В міру посилення їхнього терору – боронитися”²⁰. У додатку, що доповнював і роз’яснював лаконічні січневі директиви керівництва ОУН(б), наказано: “У відношенні до німців стояти строго на становищі самооборони. Отже, не вільно: а) вести ніяких переговорів; б) зачіпати їх, коли не вели терористичної акції супроти населення; в) стріляти полонених чи дезертирів. А треба: а) відбивати в’язнів, б) робити засідки, коли вертаються з пацифікаційної акції, в) полонених роззброювати і пускати назад – за виїмком поліцистів, що ведуть пацифікаційні акції. Відбирати зброю від німців тільки в моменті їхнього відступу, а не стабілізації фронту”²¹. В іншій інструкції ОУН(б), поширеній на Волині, наказано: “У відношенні до німців: Повести самооборону населення відповідно до посилення німецького терору. Під самообороною розуміємо зорганізованя і збереження духовних та матеріальних сил нації. Розрізнити дві форми самооборони: пасивну і активну. До форми пасивної самооборони належить: забезпечення осель (село і місто) алярмовими стіжами; побудова алярмової сітки між оселями (зв’язкові, сигнали); запізнання населення з алярмовою інструкцією;

¹⁹ Інструктивний лист проводу ОУН до політичних референтів надрайонів. 8 січня 1944 року. Нижче надрайонів подавати усно. Строго таємне. Політичним референтам надрайонів. Дня 8.1.44 року. // Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 45–47.

²⁰ Інструкції [проводу ОУН]. І. 1944 (скорочений варіант) // Архів Центру досліджень визвольного руху (далі – АЦДВР). – Ф. 9. – Т. 32. – Од. зб. 17.

²¹ Додаток до інструкції з січня 1944 р. // Там само. – Од. зб. 18.

будова землянок, сховищ для людей і господарського матеріалу; стягнення боездатного національно свідомого елемента з міст на села (студентство і середньошкільна молодь). До форм активної самооборони населення належать: збройна оборона осель у випадку загрози знищення; увільнювання в'язнів, вивожування робітників; безпосереднє покарання за драстичний терор супроти українського населення"²².

Одночасно з інструкціями керівництва підпілля ОУН(б) аналогічне ставлення до Вермахту було рекомендовано в наказах вищого керівництва збройних загонів українського руху Опору. Ще 24 грудня 1943 р. головний командир УПА Р. Шухевич визначив тогочасну позицію вищого керівництва повстанського руху щодо ставлення до німецьких військ, що відступали, так: "Німці: боротьба окупантів затягається. Найвищим завданням хвилини є активно зберегти якнайбільше фізичних, духовних і матеріальних сил і засобів нації для вирішального моменту боротьби. У зв'язку з цим УПА переводить у терені тільки самооборонні дії. Самооборонні дії мають за завдання при якнайменшій власній втраті сил і засобів зорганізуватися, вишколитися і зберегти якнайбільше фізичних, духовних та матеріальних сил нації для слушного моменту. Із підвищеного заложення випливають такі напрямні: Самооборона охоплює військові відділи УПА та цивільне населення. Військові відділи не вдаються в зачіпні бої з ворогом. Винятки: 1. оборона цивільного населення під час пацифікації. 2. у скрутному становищі (напр. брак амуніції). Тому не чіпати малих відділів, а на більші відділи робити наскок, щоб перешкодити пацифікаційній акції або робиться засідку по пацифікаційній акції, щоб покарати за злочин і цим відстрашити ворога перед дальшими його злочинами. Щодо справи здобуття амуніції, то на удар із ворогом рішатися: 1. Коли наскок може удатися з якнайменшими нашими втратами, 2. коли це поодинокі чисті роботи, 3. коли відділові загрожує цілковите вичерпання амуніції, а терен амуніції не має. Головне: виграти на часі. Кожен день, перебутий в зимі без втрат із нашої сторони, то наш зиск"²³. У виданій за три тижні інструкції команданта СБ у ГК УПА від 15 січня наказано: "9. За співпрацю з німецькими та іншими розвідочними центрами – кара смерті. 10. Цю інструкцію подати до відомим всім членам УПА та її симпатикам. 11. За занедбання 10-ої точки винні будуть потягнені до відповідальності. 12. Інструкція має обов'язуючий характер"²⁴.

Реалізуючи процитовані директиви, українські національні партизани виявляли готовність припинити збройну боротьбу проти підрозділів Вермахту, відпускали захоплених у полон його вояків, відбираючи в них зброю"²⁵.

Водночас у зверненнях до німецьких вояків повстанці закликали військово-вслужбовців Вермахту не бути слухняним зряддям верхівки нацистської партії в боротьбі проти УПА й примусових реквізиціях харчів в українських селян. В одному з таких звернень, наприклад, констатувалося: "Відносини між

²² Інструкція до виконання. Постій, січень 1944 // Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 112.

²³ ГВШ І. Оп. Постій, 24.XII.1943. Тактична інструкція. Іван Чорнота в.о. Нач. ГВШ Т. Чупринка в.о. Гол. К-р УПА // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 209.

²⁴ Інструкція ч. 1. Командантам самостійних ділянок при Головному Штабі УПА. Група Північ. Командирам ВО та командантам СБ ВО. Командант осередку СБ в Головній Команді УПА – Група Північ. Постій, 15.1.44. /-/ Каруспун // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 287.

²⁵ Справа німецького полоненого капітана Гарца. 23.IV.1944 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 61. – Арк. 40.

українцями і німцями були перед війною дуже добрі. Але Гітлер порвав ці відносини, бо хотів поневолити і знищити український нарід. З цим наміром він дав наказ розстріляти багато українських сіл, замучити багато українців у в'язницях і таборах праці, вивезти багато працездатних українців на чужину і т. д. Його ж партійці виконували з великою охотою ці дикі накази. Але ми, українці, боронимося від такого винищування і грабунку. Тому товсті партійці кличуть сьогодні німецького солдата, щоб їм сьогодні допомагав у цих мерзенних вчинках". У зверненні містився заклик: "Не прикладайте своїх рук до мордування і грабування безборонного українського цивільного населення! Не дозволяйте товстим панам партійцям допускатись таких мерзотних вчинків! Тоді і ми, українські борці за волю, не будемо вбивати при зустрічі німецьких жовнірів і старшин, тільки будемо відпускати їх ціло й здорово домів"²⁶.

Однозначний осуд керівництвом цивільної адміністрації Райху в Україні антинімецьких дій національного підпілля і повстанців був відображений в негативних оцінках українського руху Опору владними інстанціями РКУ. Беззастережно обстоюючи позицію застосування сили для усунення усіх антинацистських збройних формувань, райхскомісар України Еріх Кох вважав, що дії українських націоналістів не змусять керівництво Німеччини йти на зміну політичного курсу його держави в РКУ. У своїх привітаннях із нагоди Нового 1944 року він заявив представникам німецької адміністрації РКУ, що "жодні дії українських шовіністів не матимуть впливу на рішення фюрера". "Ніщо, тільки ефективна повна допомога німецькому керівництву може довести, що цей історично бідний народ заслуговує на емансипацію, – наголосив він. – Ці незрілі українські лідери, які втекли до лісу, щоб переслідувати німців, замість того, щоби воювати проти більшовиків, руйнують свою власну справу, бо кожен квадратний сантиметр української території, яку залишають німці, захоплять більшовики, а не українці чи англійці"²⁷.

Першою з установ Райху, готових до співпраці з УПА, був центральний розвідувальний і контррозвідувальний орган Вермахту – Абвер у складі Збройних сил Німеччини, офіцери якого були авангардом прихованої опозиції німецької політики протягом першої половини ХХ ст. й у середовищі офіцерів якого виник опір політиці А. Гітлера і нацистської партії у Німеччині, чії представники готували замах на нацистського фюрера²⁸. На початку 1944 р. розпочато підготовку спеціальних груп агентів, котрих мали скидати повітряним шляхом серед іншого також із метою налагодження контактів із підрозділами УПА задля збору даних про плани її командування та просування й дії радянських військ і парашутистів. В обмін за таку інформацію та припинення антинімецької боротьби частин УПА керівництво Абверу було готове постачати окремі з них зброєю та боеприпасами на ще окупованих Вермахтом територіях²⁹.

²⁶ Переклад з німецької мови. Жовніри і старшини німецького Вермахту! Українська Повстанча група "Озеро" // АЦДВР – Ф. 9. – Т. 26. – Од. зб. 75.

²⁷ March 29, 1944. [British Foreign Office Research Department Memorandum]. Liberated Ukraine // National Archives (former Public Record Office) in London. – FO 371/43314.

²⁸ Див.: *Plaschka R. G. Avantgarde des Widerstands: Modellfälle militärischer Auflehnung im 19. Und 20. Jahrhundert* / Richard Georg Plaschka. – Wien; Köln; Graz: Böhlau, 2000. – Bd. 2.

²⁹ Протокол допроса арестованного полковника немецкой армии Штольце Эрвина 29 мая 1945 г. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 35. – Арк. 143.

З'єднання Вермахту, розташовані недалеко від лінії фронту й повідомлені Абвером про посилення та збільшення поблизу неї чисельності збройних формувань УПА, також вирішили не розгортати масштабних бойових дій проти збройних формувань українського руху Опору. Керівництво військових окупаційних установ добре усвідомлювало, що національні рухи, антикомуністичні за своїми програмами, не є небезпечними доти, доки діють одні проти одних, а не проти Райху, і знищення їх у разі відступу Вермахту з території України тільки сприятиме зміцненню позицій СРСР на Сході, в чому аж ніяк не були зацікавлені урядові кола Німеччини. Силкові окупаційні виконавчі структури, готові до налагодження зв'язків з УПА, але не наділені повноваженнями для масштабних переговорів, змушені були діяти тільки у сфері власної обмеженої компетенції, часто навіть без відома свого вищого керівництва.

Використовуючи всіх можливості для успіху німецьких військ, їх командування в Західній Україні ініціювало перші спроби налагодити зв'язки з повстанськими формуваннями. Першим контакти з командуванням УПА налагодив очолюваний Артуром Гауффе 13-й Армійський корпус Вермахту (далі – АКВ), сконцентрований у радіусі дій груп УПА-“Північ” та УПА-“Захід”, що діяв у складі ГА “Південь”. Хоча східний фронт на той час не був зайнятий великою кількістю сил ЧА, готових до наступу, в радіусі дій корпусу армійська фронтова розвідка все ж помітила активізацію розвідувальних та ударних груп радянських військ, що спричинило деяке занепокоєння як командувача корпусу, так і шефа його штабу, полковника Курта фон Гаммерштайна. Щоб не допустити до створення вказаними групами сприятливих умов для подальшого просування ЧА, командування цього армійського корпусу почало більше цікавитися встановленням зв'язків із підрозділами УПА, що оперували в радіусі його дій, щоб одержати від них розвідувальні дані про чисельність і пересування радянських військових загонів. Згодом до інстанцій Вермахту долучилися і цивільні установи, що через угоду з УПА розраховували утримати контроль над ситуацією на підпорядкованих їм захоплених західно-українських територіях. Оскільки частини УПА формувалися, вишколювалися й проходили практику в боротьбі не тільки проти німецьких підрозділів, а й проти радянських партизанських з'єднань, командування ГА “Південь” у разі перших успішних контактів не виключало можливості відпрацювання в майбутньому зв'язку і тактики взаємодії між підрозділами Вермахту й УПА.

На початку 1944 р. під командуванням офіцерів або генералів СС і поліції та Ваффен-СС були створені для тимчасового використання бойові групи, організовані в результаті об'єднання військових частин і підрозділів різного підпорядкування (поліції, Ваффен-СС і сухопутних військ Німеччини) для виконання обмежених у часі й просторі завдань. Одну з перших домовленостей про нейтралітет із командуванням кількох відділів УПА уклала бойова група Прютцманна – КГП (*Kampfgruppe Prützmann* – КГР). Вона була створена 10 січня внаслідок об'єднання сформованих раніше німецьких поліцейних частин для боротьби проти збройних формувань антинімецьких опорів. КГП діяла у складі 13-го АКВ 4-ї танкової армії під командуванням генерал-полковника Ергарда Рауса у складі групи армій “Південь” у суміжних районах РКУ і ДГ із метою посилення тилу Вермахту на середину січня 1944 р. для боротьби проти радянського партизанського руху в північних районах

Волині. Група була воєнізованим напівполіційним-напіввійськовим формуванням, що за чисельним складом наближалось до бригади. Вона мала кілька військових частин та підрозділів, сітку зв'язківців із відповідним технічним оснащенням і невеликий відділ постачання. На 15 січня 1944 р. група складалася з штабу, дивізіону Кьольнера, штабу і 1-го батальйону (3 сотні), розбитого в боях поліційного полку СС № 10, поліційного кавалерійського дивізіону СС № 1 (2 ескадрони), 2-го батальйону поліційного охоронного полку № 35, сотні поліційного полку СС № 4, підрозділу жандармерії Харкова, протитанкового підрозділу поліційного полку СС № 11 й поліційного кавалерійського дивізіону СС № 2 (3 ескадрони). Від 11 до 16 січня група була підпорядкована командувачеві Вермахту в Україні генералові авіації Карлу Кітцінгеру, від 26 січня до 1 березня – 13-му АКВ й від 6 до 26 березня – командуванню 4-ї танкової армії; 10 лютого штабу КГП було підпорядковано поліційні полки СС № 10 і 11³⁰. Офіцером зв'язку командувача Вермахту й водночас штабу 13-го АКВ у штабі КГП був призначений майор фон Бредов³¹.

Показово, що при КГП на території під контролем 13-го АКВ діяли польський охоронний батальйон № 202, латвійський поліційний батальйон № 268, жандармські сотні “Коростень” та “Харків” із деякою кількістю відповідно коростенців та харків'ян, трактованих як “добровільні помічники” або скорочено “гіві” (*Hilfswilligen – Hiwi*), а також змішаний за національним складом німецько-російський поліційний стрілецький полк № 37, в якому служило багато росіян, котрих трактували як козаків³². Фактичним командувачем КГП був бригаденфюрер СС та генерал-майор поліції Карл Якоб Гайнріх Бреннер (від 10 лютого заступник командира і військовий керівник групи). Формально ж вона була підпорядкована особисто генерал-інспекторові військ СС, ССПФ південних областей окупованих східних земель, обергрупенфюрерові СС та генералові поліції Гансові-Адольфу Прютцманну, який свого часу не справився із завданням ліквідації відділів УПА на Волині та Поліссі й прізвище якого одержало це військове формування. Прютцманн протягом літа–осені 1943 р. закликав членів ОУН припинити антинацистські виступи й організував боротьбу проти УПА, виконуючи вказівки керівництва СС і поліції з Берліна³³.

Однак на початку 1944 р. ситуація кардинально змінилася. Головним ворогом для німецьких окупаційних сил у ще окупованих Вермахтом областях України (головно західних) були з'єднання ЧА, що наступали, та радянські партизанські загони, котрі діяли в тилу німецьких військ і водночас активно боролися проти УПА, про це були поінформовані у штабах КГП і 13-го АКВ. У воєнному щоденнику оперативного відділу “1 а” штабу 13-го АКВ від 19 січня, наприклад, стверджено: “У лісовій області західніше ділянки Групи Прютцманна сильні банди, серед іншого

³⁰ Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegseinsatz 1939–1945: ein Überblick anhand der Feldpostübersicht. Bearbeitet von Georg Tessin und Norbert Kannapin unter Mitarbeit von Brün Meyer. – Osnabrück: Biblio-Verlag, 2000. – S. 551, 619–620.

³¹ Generalkommando XIII A.K. Ia. Geheime Kommandosache! Kriegstagebuch XIII. Tag, Uhrzeit, Ort und Art der Unterkunft: noch 17.1. Darstellung der Ereignisse // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000312.

³² Fernschreiben! K.T.B. An Pz-A.O.K. 4. XIII.A.K. – Ia v. 18.1.44 // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000994.

³³ Відозва. Вищий СС і поліцайфірер; Український народ! Вищий Начальник СС і Поліції Прітцманн, СС Обергрупенфірер й Генерал Поліції. 14/43/9/546 // ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 35, 35 зв.; Geheime Kommandosache. Fernschreiben – Abschrift. 25.8.43. BfH. H.Geb. Süd Von HSSu.PF R.S. gez. Prützmann, SS-Obgruf. // BA-MA. – RH 22/144. – Bl.47 a.

боротьба національних українців проти радянських банд³⁴. У повідомленні бойової групи Коха від 20 січня вказано: “У районах північно-східніше Постійно національні банди борються проти радянських банд”³⁵.

Згідно з даними розвідки сталінських органів безпеки, на початку 1944 р. на неконтрольованій ні Вермахтом, ні повстанцями, “нейтральній”, території відбулися перші таємні переговори між представниками місцевих відділів УПА і керівниками німецьких окупаційних структур. Відповідно до домовленості в разі наближення військових частин СРСР до м. Камінь-Каширський повстанці зобов’язалися не нападати на розміщений там німецький гарнізон і надати йому можливість мирного відступу з міста, яке з усіма складами й частиною зброї та боєприпасів німецької армії мало перейти під контроль УПА³⁶. У спецповідомленні наркому держбезпеки СРСР Всеволоду Меркулову від 1 березня 1944 р. нарком держбезпеки УРСР Сергій Савченко з цього приводу писав: “За даними опергрупи НКДБ УРСР «Петрича» від 10–12 січня 1944 р., у м. Камінь-Каширський відбулися переговори представників загонів УПА, які діяли в Камінь-Каширському районі, з начальником німецького гарнізону. У переговорах брали участь із боку німців: начальник гарнізону, начальник гестапо і гебітскомісар; з боку УПА – оунівці Дем’яненко та Романюк із м. Любешев Волинської області й 12 інших представників від гарнізонів УПА с. Єзерки, Плевно, Палеша. У результаті цих переговорів було укладено угоду, за якою німці передають УПА м. Камінь-Каширський та зброю, боєприпаси, запаси продовольства і фуражу, які були в місті. УПА за це повинна збудувати через р. Турія у с. Несухожжя міст для німців й усіма силами обороняти м. Камінь-Каширський від партизан та Червоної Армії. 13 січня 1944 р. німці передали УПА місто, 30 гвинтівок, 2 ящики патронів, 200 пар білизни, 30 комплектів обмундирування, 4 мішки цукру й усі запаси продовольства і фуражу”³⁷. Згодом, на підставі одержання тієї ж інформації, Нікіта Хрущов 6 березня повторив її в листі Іосіфу Сталіну³⁸.

У жодному з згаданих документів не було назване надійне джерело інформації про події в Камінь-Каширському. Щойно 19 квітня начальник Управління контррозвідки “Смерш” Білоруського фронту Александр Вадіс у доповідній записці Військовій Раді фронту між іншим згадав: “Затриманий 22 березня ц. р. й заарештований із загону «Тараса Бульби» Цілуйко засвідчив, що у грудні 1943 р., при відступі німців поблизу м. Камінь-Каширська, між командуванням німецької військової частини й представником ОУН була підписана угода про те, що загоны оунівців безперешкодно випускають німецький гарнізон із м. Камінь-Каширська, за що німці залишають оунівцям склади з цукром, мукою та одягом, а також патрони

³⁴ Generalkommando XIII A.K. Ia. Geheime Kommandosache! Kriegstagebuch XIII. Tag, Uhrzeit, Ort und Art der Unterkunft: noch 19.1. Darstellung der Ereignisse // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000310.

³⁵ XIII.A.K.–Ia. 20.1.44. Tagesmeldungen. Kampfgr. Prützmann, 17.00 Uhr // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 0001480.

³⁶ Украинские националистические организации ... – Т. 2. – С. 40.

³⁷ г. Киев 1 марта 1944 г. No 341/с Совершенно секретно. Народному комиссару государственной безопасности СССР комиссару государственной безопасности 1 ранга – тов. Меркулову В. Н. // Центральный архив Федеральной службы безопасности России в Москве (далее – ЦА ФСБ России). – Ф. 100. – Оп. 11. – Д. 7. – Л. 140–144, 168–170.

³⁸ ЦК ВКП(б) товарищу Сталину И. В. О положении в Ровенской и Волынской областях УССР. Секретарь ЦК КП(б) У Н. Хрущев. 6 марта 1944 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 703. – Арк. 13.

до гвинтівков. Ця угода була виконана обидвома сторонами”³⁹. Відсутність інформації про неї в документах бойової групи Прютцманна можна пояснити тим, що, якщо вірити документам розвідки і вищого керівництва СРСР, таємну угоду між відділами УПА й німецькими окупаційними відділами щодо Каменя-Каширського було укладено ще до створення КГП, а тому її розвідка могла нічого не знати про ці домовленості. Однак, за винятком сумнівних матеріалів (допиту приборчника Т. Бульби-Боровця як явного опонента бандерівців або твердження їх політичних ворогів – агентів однієї з опергруп Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) СРСР), дослідники не виявили документів ОУН(б) чи УПА, що підтверджували би цю версію розвитку подій, інформація про це відсутня й серед документів розвідки КГП, переданих для 13-го АКВ.

Натомість відомо, що в січні 1944 р. між відділами УПА і Вермахту склалися набагато складніші стосунки, ніж ідилічна картина взаємодії, яку уявляли керівні функціонери владних структур сталінського режиму. У повідомленні оперативного відділу “1 а” штабу 13-го АКВ від 20 січня було означено три головні центри рухів Опору, градація яких залежить від ступеня загрози для Вермахту: “Ворог до сьогодні – лише банди (зокрема, Українська Повстанча Армія (пасивні), російські радянські банди (активні), польські банди (дуже активні))”⁴⁰. З відділами УПА як найменш небезпечними для Вермахту було вирішено спробувати налагодити співпрацю з метою боротьби проти збройних партизанських формувань двох інших воюючих сторін – радянських і польських партизанів. Із цією метою наприкінці січня 1944 р. тогочасний керівник розвідувального відділу “1 ц” штабу КГП гауптштурмфюрер СС Гайнріх Шмітц ініціював дві попередні зустрічі із представниками командування місцевих відділів УПА⁴¹. 19 січня відбулася перша, на якій представник УПА розповів представникові КГП про пересування радянських військ у районі, який контролювали повстанці й підпілля ОУН(б). У датованому цим днем й складеному на основі наданих штабом КГП звіті відділу “1 а” 13-го АКВ із цього приводу констатувалося: “Згідно з повідомленням керівника націонал-української банди, сильні радянські війська у Степані, Рудні, Омелянці, далі Зилзі, колонії Моровці, окупованих радянськими військами, намагаються одержати інформацію про Дюксин. Радянські банди в районі південно-західніше Яполоті й багато тисяч чоловіків північніше Цумані мають намір досягнути території Ківерців. Національні українці є в районі Постійне–Ма[р’]янівка, колонія Дебриця, Михайлівка (приблизно 5 км північніше Деражного). Повідомлення надійшли від націонал-українського джерела”⁴².

Першою готовністю співдіяти з підпорядкованими німецькому командуванню збройними формуваннями виявила сотня, розбита в бою проти радянських

³⁹ 19 апреля 1944 г. No 2/8116 Совершенно секретно. Начальник Управл. контрразведки “Смерш” Белорусского фронта генерал-майор Вадис // ЦА ФСБ России. – Ф. 100. – Оп. 11. – Д. 7. – Л. 197–200.

⁴⁰ XIII.A.K.–Ia. 20.1.44. K.T.V. Besprechungsaktionen // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000954.

⁴¹ XIII.A.K. Kampfgruppe Prützmann. Tgb. Nr.51545/4; Tgb. Nr.51545/2. Bandenlage 21.1.44 // BA-MA. – RH 3 – ОКН, FHO./154; Generalkommando XIII.AK. 9.2.1944. Verhalten gegen Kräfte der UPA // BA-MA. – RH 3/1524.

⁴² XIII.A.K.–Ia. 19.1.1944. Tagesmeldungen: Kgr. Prützmann // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 001485.

партизанів. Про це, зокрема, була поінформована бойова група фон дем Баха, яку очолював генерал поліції Еріх фон дем Бах, підпорядкована командувачеві Вермахту в Україні (від 26 січня до 15 лютого – 13-му армійському корпусу, у другій половині лютого – 48-му армійському корпусу й від 6 до 11 березня – 4-й танковій армії) і скерована діяти на території під контролем групи армій “Південь”⁷⁴³.

Скласти належне уявлення про обставини переговорів штабу КГП із підрозділами УПА, що оперували на підконтрольній їй території, й їх основний зміст допомагають повідомлення відділу “1 ц” 13-го армійського корпусу Вермахту за січень–лютий 1944 р. для штабу 4-ї танкової армії⁷⁴⁴. У вечірньому повідомленні відділу “1 ц” від 21 січня, зокрема, йшлося про передану німцям загальну інформацію про ситуацію в частково контрольованих КГП районах Волині: “Згідно зі свідченням керівника однієї національної української банди, Злотолин, Студин Великий, Липне [Лурно] й Чорне зайняті бандами й окуповані регулярними військами. Степань–Кам’янка–Омелянка–Тейче окуповані регулярними військами”⁷⁴⁵.

Як свідчать подальші дані німецької розвідки, українські повстанці відмовилися воювати проти СРСР спільно з німецькими військовими підрозділами або допустити до контролю цими підрозділами використання зброї вояками УПА. У вечірньому повідомленні відділу “1 ц” від 21 січня стверджено: “20 і 21.1. проведені офіцером групи Прютцманна з представниками націонал-української банди переговори у Злазне [Zlazno] призвели до такого тимчасового результату: бандинські групи далі борються проти радянських банд і регулярних червоних військ. Вони відмовляються боротися спільно з німецьким Вермахтом або віддати їх зброю. Банда повідомлятиме результати її розвідки про радянські банди й регулярні червоні війська і, крім того, передаватиме для допитів захоплених полонених. На думку 13-го корпусу, тісна співпраця з національними радянськими бандами через їх ненадійність не стоїть на порядку денному. З іншого боку, буде недоцільно і неможливо роззброїти ці банди й скерувати в тил. Тому видається доцільним, як у цьому випадку, підтримувати зв’язок із націонал-українськими бандами, дозволити їм надалі самим боротися проти радянських банд і регулярної радянської армії й використовувати їх для одержання інформації тощо”⁷⁴⁶.

Тим часом 30 січня 1944 р. колишній керівник СД у Луцьку, на той час керівник цієї ж служби у Володимирі-Волинському Брауне написав нового листа, в якому містився заклик до повстанців співпрацювати з німцями. У цих пропозиціях вказано: “У більшості районів Західної України відбулося припинення військових дій між з’єднаннями ОУН і німцями. Вже днями вони борються разом проти спільного смертельного ворога – більшовизму. Тому настав час, щоб об’єднати в нашій області всі сили для досягнення цієї мети. ОУН, як національний український рух, першою покликана зміцнити німецько-українські зусилля щодо об’єднання. Так, ми пропонуємо в нашій області припинити будь-яку ворожнечу між німцями і з’єднаннями ОУН. Ми охоче боротимемося разом із кожною людиною з ОУН, яка продемонструє волю, щоби знищити разом із нами більшовизм. Те, що було

⁷⁴³ Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegseinsatz ... – S. 551.

⁷⁴⁴ Anlage 7 zum Ic-Tätigkeitsbericht vom 1.1.–15.2.1944 // BA-MA. – RH 21–4/321.

⁷⁴⁵ Ic-Abend-Meldungen vom 21.1.1944 // BA-MA. – RH 21–4/321. – Bl. 172.

⁷⁴⁶ Ibidem. – Bl. 173.

в минулому, треба забути. Щоби знайти основу для співпраці, ми пропонуємо провести з нами спільне обговорення. Обіцяючи забезпечити вільне пересування, просимо Вас дати нам знати, чи готові Ви погодитися на наші пропозиції і які місце і час Ви пропонуєте для такої зустрічі”. Автор листа просив надіслати йому відповідь до 4 лютого⁴⁷.

У відповідь на інформацію про цю зустріч штаб 4-ї танкової армії, якому передано звіт керівника відділу розвідки КГП про зміст проведеної розмови, звернувся до командування 13-го АКВ із запитом, як себе поводити з УПА, й розробив власні пропозиції щодо ставлення до українських повстанських формувань. “Боротьба корпусу північніше Рівного, в областях, сильно засмічених бандами, призвела до контакту з націонал-українськими бандами, готовими боротися проти радянської армії зі зброєю в руках. Шеф командування 4-ї танкової армії просить пропозицій про трактування національних українських банд і пропонує свої”, – підсумовано з цього приводу у військовому щоденнику оперативного відділу “1 а” штабу 13-го АКВ від 21 січня⁴⁸.

Реагуючи на цей запит і звіт про зустріч між представниками німецького війська й одного з формувань УПА на Волині, командувач 13-го АКВ генерал піхоти А. Гауффе в датованому тим же днем листі писав: “Переведений в новий район операцій – Волинь – корпус опинився в нових умовах, за яких не склалося жодного чіткого уявлення про бандитську діяльність у підконтрольній корпусу області. Раніше добре налагоджена мережа таємних агентів працювала неорганізовано, поліція також залишила багато важливих опорних пунктів. На етнічному пограниччі Волині перебувають радянські російські, національно-українські та польські банди. Найсильніші і найнебезпечніші – радянські банди, котрі відкрито вороже налаштовані щодо всіх німецьких установ, а також частково щодо значно слабших національно-українських і польських банд”. У листі стверджувалося: “Радянські банди складаються з так званого ядра банди (приблизно 30-40 % від загальної кількості) та постійних або випадкових попутників. Їх бойова сила зростає за рахунок посилення радянською армією, зокрема щодо постачання зброї, боєприпасів і вибухових речовин усіх видів”. Щодо УПА відзначено: “Національно-українські банди досі були тільки рідко об’єднані в майже організовані групи. Більшість членів банди живуть як беззахисні цивільні вдома і тільки час від часу беруть участь в акціях. Як центр українського бандитського руху досі були відомі дві області: область навколо Камінь-Каширського і район північніше Радзивилова. Дії українських націоналістичних банд проти Німеччини в останні дні значно пішли на спад. Переговори з національно-українською бандою (приблизно 800 чоловіків) у районі навколо Постійно-Миха[й]лівка (33 км північно-західніше Рівного) 21.1.44 закінчилися таким результатом: «Бандитський загін продовжує боротися проти радянських банд і регулярних червоних військ. Він відмовляється боротися спільно з німецьким Вермахтом або здати зброю. Банда оголосить результати своєї розвідки про радянські банди та регулярні червоні війська і передасть захоплених

⁴⁷ Wladimir, den 30.1.1944. An die Kommandanten von OUN-Verbänden Gebiet Wladimir und Umgebung. SD Wladimir // АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 10. – Од. зб. 42.

⁴⁸ Generalkommando XIII A.K. Ia. Geheime Kommandosache! Kriegstagebuch XIII. Tag, Uhrzeit, Ort und Art der Unterkunft: noch 21.1. Darstellung der Ereignisse // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000310.

військовополонених. Чи ці зобов'язання чинні для всіх національно-українських банд і завжди будуть ефективними – ще потрібно з'ясувати. Дії українських банд в останні тижні були спрямовані менше проти німецького Вермахту, ніж проти німецької цивільної адміністрації»⁴⁹.

Одночасно з переговорами із представниками командування куреня М. Скорупського представники одного з підрозділів Вермахту ініціювали переговори з чотою українських повстанців, що діяла поблизу Володимира-Волинського. У повідомленні відділу “Іноземні армії Сходу” при штабі Верховного командування сухопутних військ Німеччини від 25 січня констатувалося: “Маса українських банд збирається на просторі Луцьк–Дубно–Володимир-Волинський. Відлам банди чисельністю 30–50 осіб, які залишаються тут, готові співпрацювати з німецьким Вермахтом, служити йому як диверсанти і командири, але за умови згоди їх вищого командування. Вони очікують для цього посольство відповідальної німецької сторони [для розмов] на тему: спільна боротьба проти більшовизму за вільну Україну і за одержання Православної Церкви”⁵⁰. Цілком вірогідно, що цю розмову з одним із підрозділів Вермахту з українського боку на Волині ініціювали члени ОУН(м), бо до кінця 1943 р. там оперував мельниківський відділ, вояки якого або діяли самостійно, або перейшли в підпорядкування командування місцевих формувань УПА. Макс Скорупський так охарактеризував цей відділ: “Після роззброєння мельниківських відділів, їхні малочисельні відділи продовжували все-таки існувати. ... В районі села Верба (Дубенщина) оперував невловимий відділ в числі 40 осіб, очолюваний поручником Малим. Він був добре озброєний (мав одну гарматку) та був пострахом для німців та СБ”⁵¹.

Незабаром після цього, 29 січня, командувач 13-го АКВ генерал А. Гауффе видав таємний наказ про умови можливих угод підпорядкованих йому підрозділів з окремими загонами українських повстанців. Повідомляючи, що одна з них вже мала місце – хоча повстанський підрозділ відмовився “боротися разом із німецькими збройними силами або віддати їм зброю”, – Гауффе виклав свої міркування з приводу планованої співпраці зі збройними формуваннями національного партизанського руху українців. “Сили УПА, – писав він, – борються за вільну незалежну Україну й фанатично вірять у досягнення цієї мети, і німці та росіяни тому є її ворогами”. Зважаючи на це, німецький генерал рекомендував не планувати жодної тривалої співпраці з такими ненадійними союзниками, як українські повстанці. “Через ненадійність, – продовжував він, – спільні дії з УПА не є для нас питанням на майбутнє. Вона також відмовляється боротися у рамках німецького Вермахту”. Тому при укладанні локальних угод підрозділів німецького війська з відділами УПА командувач 13-го АКВ наказав суворо регламентувати видавання їм зброї та вжити всіх заходів для того, щоб не допустити підвищення боєздатності повстанських формацій, які при потребі могли розірвати тимчасові домовленості

⁴⁹ 21.1.1944. K.T.B. Fernschreiben. Geheim! An Pz.A.O.K. 4. Betr.: Bandenlage gez. Hauffe. General der Infanterie. Gen. Kdo.XIII.A.K.-Ia/Ic Nr.146/44 geh. 20.15 Uhr // NA. – T-314. – Roll 524. – Frames 000945–000947.

⁵⁰ Fremde Heere Ost (I/Bd). H.Qu., den 25.1.44. V-Mann-Meldung über nat.-ukr. Banden // BA-MA. – RH 2/2544. – Bl. 1.

⁵¹ *Скорупський М.* У наступі і відступі: спогади / М. Скорупський. – Чикаго: Видання Українсько-Американської Видавничої Спілки в Чикаго, 1961. – С. 214.

й повернути проти німецьких військ отриману від них же зброю. “Створення запасів боеприпасів УПА повинне бути цілком виключене”, – вважав Гауффе. “Якщо неможливо буде домовитися про переговори з УПА ..., то ми боротимемося проти УПА так само, як проти інших банд, і знищимо її”, – підсумовував він, закликаючи наприкінці наказу всіх компетентних офіцерів негайно повідомляти відділу “1 ц” штабу 13-го АКВ про перебіг та наслідки всіх переговорів між представниками Вермахту й УПА⁵².

Тим часом переговори між КГП і представниками місцевих підрозділів УПА були перервані, бо від 31 січня до 2 лютого 1944 р. КГП брала участь у боях на північній та північно-західній ділянці Східного фронту поблизу м. Рівне. У вечірньому повідомленні відділу “1 ц” штабу КГП від 31 січня підсумовано: “У районі північніше й північно-західніше Рівного, атакованому щонайменше 4-ма дивізіями, північний флогель бойової групи Прютцманна зазнав атаки й зі ще збереженими силами перейшов ... на широкому фронті залізничну лінію й шлях Рівне–Луцьк. Бої ще тривають. ... Ворог із масою своїх силових загонів (2 стрілецькі дивізії й, можливо, 2 кавалерійські дивізії, підтримані сильними бандами) власними силами вступив у Злазне [Slazno], Деражне й Цумань ... і з передовими частинами досягнув передмістя Клевані й Луцька. Радянські кавалерійські з’єднання, за свідченням національного поляка, досягнули Софіївки (33 км північно-східніше Ківерців) і Тростянець”⁵³.

КГП була залучена до “вуличних боїв” у північній частині міста (1-й батальйон поліційного полку СС № 10 й 1-й та 3-й батальйони поліційного полку СС № 11, 3-й батальйон поліційного стрілецького полку № 35, поліційний кавалерійський дивізіон № 1 й відділи жандармерії). КГП зазнала значних втрат і вимушена була відступити під тиском наступу чисельно більших радянських військових з’єднань й шукати порозуміння з місцевими силами УПА, щоб не бути остаточно розгромленою українськими повстанцями, які опинилися не у кращій ситуації. У вечірньому повідомленні відділу “1 ц” штабу бойової групи фон дем Баха від 26 січня стверджено: “Національні українці, які осіли [veranschante] в Омельне [Omeln] (12 км південніше Колок), чинять опір нападам більшовицьких банд західніше Омельного”⁵⁴. У вечірньому повідомленні відділу “1 ц” штабу КГП командуванню 4-ї танкової армії від 30 січня констатувалося: “Згідно з розповідями місцевих жителів, націонал-український бандитський загін чисельністю 800-1000 чоловіків перейшов із району Липне [Lurpo] в район північніше Луцька, щоб там боротися проти радянських кавалерійських сил, які просунулися вперед”⁵⁵. У наступному вечірньому повідомленні відділу “1 ц” штабу КГП від 30 січня підтверджено: “За свідченням жителів націонал-український бандитський загін із району Постійне прибув у район північніше Луцька, щоб поборювати прибулі туди радянські кавалерійські сили”⁵⁶.

⁵² Abschrift. Geheim. Generalkommando XIII.A.K. I a/I c Nr. 299/44 geh. K.Gef. Stand, den 29.1.1944. Betrifft: Verhalten gegen Kräfte der nat. ukr. Aufstandsarmee “UPA” (nat. ukr. Banden) // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 36. – Арк. 33–33 зв.

⁵³ Ic-Abend-Meldungen vom 31.1.1944 // ВА-МА. – RH 21–4/321. – Bl. 243.

⁵⁴ Abendmeldungen von 26.1.1944. Kampfgruppe v.d. Bach // ВА-МА. – RH 24–13/172. – Bl. 220.

⁵⁵ K.Gef.Std., den 30.1.1944. Ic: Abendmeldung an Pz. A.O.K.4. // ВА-МА. – RH 24–13/172. – Bl. 189.

⁵⁶ Ic-Abend-Meldungen vom 30.1.1944 // ВА-МА. – RH 21–4/321. – Bl. 233.

Незабаром після цього розвідці КПП стало відомо про те, що в лісі за 25 км у західному напрямку від Луцька між відділами УПА і радянських партизанів відбулися бої, внаслідок яких українські повстанці зазнали великих людських втрат. У звіті відділу розвідки КПП від 2 лютого з цього приводу констатовалося, що “російські сили, партизани чи регулярні війська, розбили українські банди в районі під Козином”, а “совети, які були озброєні гарматами й автоматами, частково відступили в лісі під Білгородкою північно-західніше Верби”⁵⁷. Очевидно, що саме втрати, завдані спільним ворогом, спонукали вдатися представників німецьких і повстанських збройних формувань до переговорів у районі м. Деражне. Наступні переговори між повстанцями й представниками німецьких окупаційних сил відбулися поблизу с. Верба, звідки 8 лютого 1944 р. військовий комендант Вермахту у вказаному місті гауптман Сайч написав листа командирові відділів УПА, в якому просив зустрітися з ним віч-на-віч і повідомити точні час та місце зустрічі, висловив упевненість у можливості досягнення між ними порозуміння й дав слово честі гарантувати особисту безпеку повстанського керівника⁵⁸.

Представники УПА, відділ яких діяв поблизу с. Верба, поінформували німецьких представників про прибуття в район с. Антонівці та Буца радянського партизанського загону під командуванням Міхаїла Наумова чисельністю до 2 тис. осіб, регулярних підрозділів ЧА у Мізоч й передових радянських військових частин у Шумськ та діяльність у лісах між цими населеними пунктами до 1000 партизан, які виконували доручення командування ЧА про здійснення диверсійно-саботажних акцій у тилу німецьких військ. Представник УПА заявив, що “військовослужбовці Вермахту з Радзивилова [польська назва Радивилова, яку використовували німецькі окупаційні інстанції, – А. Б.] і Верби–Кам’ян[к]и безоглядно реквізують, зокрема ... при тому також зі зброєю виступають проти населення”. Командир УПА заявив, що його курінь виступає “з відплатними заходами проти цих плюндрувальників”. Він теж звинуватив німецьке командування в тому, що “також примусово до роботи було призвано багатьох мешканців віком понад 60 років”. У звіті 13-го АКВ під заголовком “Бойова група Прютцманна” від 12 лютого було повідомлено про значні втрати одного з формувань УПА в бою проти радянських партизанів, у результаті чого його командування пішло на переговори з представниками Вермахту і передало їм деякі розвідувальні дані⁵⁹. Як свідчить циркуляр бойової групи Прютцманна, датований тим самим днем, унаслідок укладеної з ними угоди підрозділ УПА, що діяв в околицях Верби, погодився надавати розвідувальні відомості про пересування та кількість радянських партизанів дислокованим у тому районі частинам німецького війська. За це останні зобов’язалися припинити насильні реквізиції й не допускати пограбування українського цивільного населення нацистськими поліційними частинами⁶⁰.

⁵⁷ XIII.A.K.–IA. 2.2.1944. Abendmeldungen: Kampf-Kdt. Dubno, 18.05 Uhr. // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 001411.

⁵⁸ Часть Сайча. Верба. Дня 8.ІІ.1944 р. До Команданта Української Повстанчої Армії в районі Верба. Гауптман Сайч // АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 10. – Од. зб. 9.

⁵⁹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 6 ... – С. 114.

⁶⁰ Kampfgruppe Prützmann. – 1 c – O., U., den 12.2.1944. Abschrift. Geheim. Betrifft: Behandlung von Angehörigen der nat. ukr. Aufstandsarmee (“UPA”). gez. Brenner. Generalmajor und SS-Brigadeführer // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 36. – Арк. 37. Здійснений одним із повстанців

Іншою причиною припинення зв'язків із КПГ була заборона вищого керівництва ОУН(б) на проведення переговорів окремих командирів УПА без погодження з керівництвом українського руху Опору. Досить ретельно обставини, що передували припиненню домовленості про нейтралітет між сотнями УПА і Вермахту, описав у повоєнних спогадах курінний УПА Максим Скорупський ("Макс"). "Хоч це не було згідно з лінією політики УПА, – писав він, – однак наші командири, за згодою провідника «Леміша» [В. Кука – А. Б.], вважали за доцільне ввійти в контакт з німецькою армією для самозбереження відділів". Проте переговори з керівником відділу "1 ц" у штабі бойової групи Прютцманна в Кременці, де заініційовано спробу встановити нейтралітет і певні зони розмежування дій УПА та німецьких військ, загалом були малокорисними для повстанців й, за словами М. Скорупського, "ця домовленість не розв'язувала в жодній мірі наших вимог". Так, під час переходу його частини через суміжні райони Волині та Галичини німецький військовий гарнізон планував знищити підпорядковані Скорупському сотні, яким "Макс" наказав про всяк випадок розквартируватися по місцевих селах, щоб не бути знезацька заскоченими наступом німецьких підрозділів.

Відтак в атмосфері взаємної недовіри відбулися й наступні переговори, котрі так само, як і попередні, були заініційовані німецькою стороною, – але на цей раз вже не відділом "1 ц" штабу бойової групи Прютцманна, а офіцерами абвергрупи № 101 у складі абверкоманди № 101, підпорядкованої штабові 4-ї танкової армії генерал-лейтенанта Фалькгорна. Ними були зондерфюрер Роберт Гохштеттер, гауптман Гюбнер та обер-лейтенант Ріхард Райхерт (швидше за все, ініціаторами їх проведення були експерти з українських справ у вказаній абвергрупі колишній офіцер батальйону "Нахтігаль" Р. Гохштеттер і колишній сотник УГА Олександр Ганс Пулюй⁶¹).

Після зустрічі з ними М. Скорупський написав листи повітовому керівникові ОУН(б) "Семенові", членові ЦП ОУН(б) Р. Волошину ("Павленку") та повстанському командирові Кропиві ("Миколі"), але відповідь спочатку одержав тільки від останнього. "Він, – згадував Скорупський у спогадах, – мені написав, щоб не провадити разом з німцями жодних спільних акцій, щоб не скомпромітуватися перед Советами, бо советська пропаганда і так трубить, що бандерівці – це німецькі прихвостні. Переговори вести тільки для здобуття зброї. Коли я відписав йому, що частину зброї вже отримав, моя зв'язкова Оля Горошко принесла мені відповідь: «Леміш» отримав наказ від Волошина-Павленка перервати переговори з німцями та трактувати їх далі, як наших ворогів. Від себе наказую Вам перервати переговори, які провадите, та застосувати тактику підпілля»⁶².

переклад вказівок Прютцманна українською мовою див.: Таємно! Бойова група Прютцманна. Підписав: Бренер. Вірно: Шмітц СС гауптштурмфюрер. З оригіналом вірно: Рахвахмістр охо[ронної] поліції Фішер // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 1. Переклад російською однієї з трофейних копій наказу К. Бреннера див.: Государственный архив Российской Федерации в Москве (далее – ГАРФ). – Ф. 9401. – Оп. 1. – Д. 4152. – Л. 340.

⁶¹ Структура и деятельность органов германской разведки ... – С. 66.

⁶² *Скорупський М.* Туди, де бій за волю (спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса) / М. Скорупський. – Київ: В-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 228–229. Член Проводу ОУН Яків Бусел у 1945 р. під час переговорів із представниками НКДБ щодо співпраці "Макса" з німецькими окупаційними інстанціями зауважив, що вона була самочинною, за що його очікував розстріл, якого повстанському командирові вдалося уникнути внаслідок втечі (ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 191).

Інший учасник переговорів Лука Павлишин, затриманий органами НКДБ, під час одного з допитів розповів деякі деталі переговорів із представниками штабу КГП й підтвердив факт заборони В. Куком налагодження співпраці з німецькими окупаційними структурами: “Наприкінці лютого місяця 1944 року, коли я був командиром групи «УПА» «Кодак», що входить в край «Схід», і перебував у с. Колодно, Збаразького району, Тернопільської області, мною було отримано лист, адресований на ім’я командира «Української повстанчої армії» від німецької військової групи «Пріцман» такого змісту: «Військова група Пріцман. Командиру “Української повстанчої армії”. Прошу прибути або надіслати в штаб групи, що розміщений у м. Кременець, представника “Української повстанчої армії”, для переговорів з питання нейтралітету між німецькими військами і “Українською повстанчою армією”. Прибулим представникам гарантується безпека незалежно від результатів переговорів». Шеф штабу, підпис був відсутній. Лист цей передав особисто мені зв’язковий курінного «Наливайко», який в свою чергу отримав цього листа від зв’язкового «ОУН» Вишневецького району, зі слів якого мені стало відомо, що написаний німцями лист на ім’я командира «Української повстанчої армії», був переданий в «ОУН» м. Вишневець через місцевих селян. ... Тут же «Леміш» заявив, що він і навіть головна команда «УПА» не мають права вести з німцями переговори, а що це може робити тільки провід «ОУН». Однак при цьому він додав, що з метою отримання інформації доцільно когось послати в зазначений штаб німецької військової групи. ... Вислухавши доповідь «Наливайка» про результати бесіди з капітаном штабу німецької військової групи «Пріцман», «Леміш» заявив: «З німцями зв’язуватися не будемо, оскільки вони програли війну, і це було б лише компрометацією “УПА”. Крім того, вести такі переговори ми не можемо, оскільки щодо цього видано відповідну постанову проводу “ОУН”. ... У підсумку «Леміш» заявив, що «Наливайко» повинен вдруге поїхати в штаб німецької військової групи «Пріцман» і сказати, що ці переговори вести не маємо права і нехай вони з цього питання звернуться до Бандери, який сидить заарештований в Берліні чи до проводу «ОУН». «Леміш» запропонував також «Наливайку» заявити штабу німецької військової групи «Пріцман», що «УПА» німецької зброї не потребує, оскільки має її в достатній кількості (фактично в той час «УПА» відчувала велику нестачу зброї)»⁶³.

Згодом Лука Павлишин у спогадах підтвердив факт провалу спроб налагодження співпраці з КГП зі слів учасника переговорів із їх представниками Степана Савчука (псевдо “Наливайко”): “Згоди на це від головного проводу ми не дочекалися... Леміш, на свою відповідальність, погодився вести переговори”. “Довелось відповісти, що брати якісь зобов’язання я не уповноважений, а про все доповім командуванню УПА. Попросив його звільнити із львівських тюрем усіх бандерівців”, – розповів згодом Савчук. Коментуючи це, Л. Павлишин розцінив ініціативи німецьких окупаційних інстанцій щодо співпраці з УПА доволі скептично: “Спам’ятався клятий зайовник, та вже пізно – не перехитрив нікого, крім себе самого, мусить драпати”⁶⁴.

⁶³ Протокол допроса задержанного Павлишина Луки Степановича от 14 августа 1944 года // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 25020 – Павлишин Лука. – Арк. 48–50.

⁶⁴ Щеглюк В. Як роса на сонці. Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН–УПА Л. С. Павлишина / В. Щеглюк. – Львів, 1992. – С. 139–140.

Отже, укладена 12 лютого локальна угода між сотнею УПА і КГП автоматично не була поширена на всі повстанські загони на Кременеччині, які продовжували антинацистську боротьбу. Про це свідчить той факт, що напади на німецькі об'єкти тривали навіть у день укладення угоди. У вечірньому повідомленні 13 лютого відділу "1 ц" штабу КГП констатовалося: "Напад 12.2. південніше Борочика на окремі колони постачання був здійснений, як з'ясувалося з паперів убитих бандитів, військовослужбовцями української національної банди. До часу нападу угоду в районі Кременця ще не було укладено"⁶⁵. Після домовленості 12 лютого німецькі військові підрозділи і надалі примусово вилучали продукти харчування в селян, з огляду на що українські повстанці продовжували здійснювати напади на окремі загони Вермахту. Це переконливо підтверджують два документи штабу Генерального командування 13-го АКВ, видані один за одним 15 лютого. "Представник УПА, – зазначено в першому з них, – під час переговорів вказав на те, що зловживання [німецьких] військових частин при вилученні худоби, подекуди навіть із застосуванням сили зброї, значно ускладнюють проведення переговорів". У документі зафіксовано заяву повстанського командира, який погодився на нейтралітет із німцями: "Боротьба проти німецьких підрозділів триватиме ... у випадку, якщо останні проводитимуть ревізії із застосуванням сили зброї"⁶⁶. У другому документі штабу командування 13-го АКВ із цього самого приводу констатовалося, що через подальше проведення німецькими загонами ревізій сільськогосподарської продукції із застосуванням зброї підрозділи УПА і надалі перехоплюють транспорти постачання німецького війська. З огляду на це цілком доцільним виглядало твердження Гауффе про те, що "українські повстанці не дуже дотримуються укладених угод". "При невиконанні УПА угод, – вважав тому командувач 13-го АКВ, – проти неї потрібно боротися і знищити її"⁶⁷. "Верховне командування видало директиви щодо трактування українських банд: принципова боротьба також проти нац[іональних] укр[аїнських] банд тільки там, де розірвана місцева співпраця", – таку інформацію щодо директив Гауффе було занотовано 22 лютого у воєнному щоденнику оперативного відділу "1 а" штабу 13-го АКВ⁶⁸.

Переговори про нейтралітет між відділами Вермахту та УПА ініціювали переважно відділи розвідки "1 ц" при штабах окупаційних військових формувань Вермахту, і вони були наслідком збройних сутичок між німецькими окупаційними силами й повстанцями (Василь Сколозdra (псевдо "Володимир Грабенко", згодом командир 14-го тактичного відтинку військової округи (ВО) "Буг") у спогадах визнав, що в січні 1944 р. саме німецькі військовики першими шукали контактів з УПА⁶⁹).

⁶⁵ Abendmeldungen vom 13.2.1944: Kampfgruppe Prützmann // BA-MA. – RH 24–13/172. – Bl. 101.

⁶⁶ Abschrift. Generalkommando XII.A.K. Ia/Ic Nr. 531/44 geheim. K.Gef.Std., den 15.2.1944. Betrifft: Verhalten gegen nationalukrainische Banden. Für das Generalkommando. Der Chef des Generalstabes. gez. Unterschrift // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 36. – Арк. 39.

⁶⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 6 ... – С. 115.

⁶⁸ Generalkommando XIII A.K. Ia. Geheime Kommandosache! Kriegstagebuch XIII. 22.2. 19.30 // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000370.

⁶⁹ *Грабенко В.* В рядах УПА на Костопольщині / В. Грабенко // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1983. – Т. 5: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга третя: спомини учасників. – С. 89.

У звіті про переговори командира однієї з сотень УПА “Гонти” в лютому–березні 1944 р. із цього приводу констатувалося: “Ціль переговорів Гонти і Вермахту є відома, одні й другі хочуть домовитися про ненапад. Німці хочуть свobodно порушатися в тому терені, без перешкод УПА, знова Гонта хоче свobodно порушатися без перешкод німців. І на тому пункті домовилися. ... Того самого дня німці привезли до нас трьох хлопців з УПА, яких зловили в повнім військовім виряді в Кізлові. ... Пограбовані речі в с. Розгадові того самого вечора віддали, також цього кріса і десятизарядку... Ці відділи, що переговорюють з Гонтою, називаються «айнс-ц» (військова розвідка)”⁷⁰. У звіті за місяці січень та лютий 1944 р. по надрайоні “Затока” заступник референта СБ надрайону “Затока” “Коробка” згадав про переговори, які проводив Ярослав Ждан (“Острий”): “Відступаючи, німецькі фронтові частини, які в деяких районах як Іскра, Камінь, Лісний тримались ще до кінця місяця січня, до козаків УПА відносились позитивно. Це пояснюється тим, що деякі командири УПА (ком. Острий) вели з німцями переговори. Наслідком цього було те, що німці в деякій мірі перестали грабити мирне населення та не чіпали повстанців УПА”⁷¹.

Часте недотримання окремих угод Вермахтом, як і загальний фон гітлерівського “нового порядку” в Україні, не сприяли реалізації мети встановлення тактичної взаємодії з УПА, поставленої німецьким військовим командуванням на початку 1944 р. Тому антинацистська боротьба збройних формувань українських повстанців не припинялася навіть під час переговорів окремих їх командирів із представниками 13-го АКВ. Командування німецьких військових з’єднань продовжувало вбачати в УПА потенційного ворога й розглядало угоди з окремими повстанськими формаціями тільки як виняткові та тимчасові. Штаб 4-ї танкової армії, генерал-полковника Ергарда Рауса, підпорядкований 13-му АКВ й поставлений до відома про застереження щодо укладання їх надалі, переслав для А. Гауффе копію наказу, переданого своїм частинам 24 лютого 1944 р. Дозволяючи тільки в надзвичайних випадках йти на контакти з окремими підрозділами УПА, шеф штабу 4-ї танкової армії генерал-лейтенант Фрідріх фон Меллентін категорично заборонив укладати з ними будь-які усні або письмові угоди. Керуючись тим, щоби він наказав так само “безжалісно боротися, як і проти кожної іншої банди”, проти формувань УПА, котрі продовжуватимуть нападати на німецькі окупаційні адміністрацію та військо, засоби постачання, оперативні загони СС і поліції, співробітників СД й таємної польової поліції тощо: “Покласти в основу тепер, як і раніше, нещадну боротьбу проти банд будь-якого роду. ... Якщо ж буде помічено, що з’єднання банд беруть участь у боротьбі проти наших військ, осіб або установ цивільного управління, поліції, СС, СД, таємної польової поліції і т. д., або споруд постачання, млинів, молочарень й проти польського цивільного населення, то проти них потрібно боротися так само безжалісно, як і проти кожної іншої банди. ...

⁷⁰ Протокол переговорів Гонти з нім. військовими частинами // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 96.

⁷¹ УПА. Постій, дня 1. IV. 1944 р. Група “Заграва”. Надрайон “Затока”. Референт СБ. Ч. 1-2. Звіт за місяць січень–лютий 1944 року по надрайоні “Затока”. III. Сила ворогів та їхня тактика в поборюванні нашого руху. Заст. референта СБ надрайону “Затока” (Коробка) // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 22.

Угоди або письмові домовленості з національними українськими бандами ні в якому випадку не укладати”⁷².

Проте в січні–лютому 1944 р. контакти представників Вермахту з окремими місцевими повстанськими командирами, санкціоновані командуванням 13-го АКВ, не зайшли далі локальних угод, та й то укладених при досить складних обставинах взаємної нещирості й відчуженості. Обидві сторони часто не дотримувалися домовленостей, бо не хотіли тривалої співпраці й, не схильні до масштабних переговорів, відчували серйозну недовіру та упередження одна до одної. Все це призвело до того, що переговори не відзначалися особливим конструктивізмом та результативністю, часто переривалися і, як наслідок, не дали очікуваних для німецького командування результатів. Домовленості про нейтралітет із представниками Вермахту вдалося досягнути до кінця лютого, тоді як командири місцевих відділів УПА не проводили жодних переговорів із представниками окупаційного цивільного управління⁷³. Протягом першої половини березня розвідка одного зі збройних формувань УПА також передала для відділу “1 ц” штабу КГП кілька коротких інформаційних повідомлень⁷⁴.

Отже, з метою забезпечення німецького тилу й “очищення” від сотень УПА території в радіусі дій 13-го АКВ туди скеровано німецькі поліційні частини КГП, яким свого часу не вдалося знищити повстанські загоны на Волині. Однак домовленості бойової групи Прютцманна з УПА були короткочасними, одна з причин чого – відступ й розформування групи. У другій половині лютого КГП виведено з-під прямого підпорядкування 13-го армійського корпусу й підпорядковано безпосередньо штабу 4-ї танкової армії, а від 25 лютого до кінця квітня їй підпорядковано 1-й батальйон поліційного стрілецького полку № 34⁷⁵.

⁷² Oberkommando der 4.Panzerarmee. Abt. Ic – Nr. 395/44 geh. A.H..Qu., den 24.2.1944. Geheim. Betrifft: Verhalten gegen nationalukrainische Banden. An Generalkommando XIII.A.K. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 36. – Арк. 41. Невдовзі про накази А. Гауффе щодо УПА на підставі свідчень німецьких військовополонених стало відомо також військовій розвідці ЧА й органам безпеки РСР. Шеф канцелярії 4-ї сотні охоронного батальйону 13-го АКВ гауптфельдфебель Рудольф Масска, захоплений в радянський полон у квітні 1944 р., розповів під час допиту, що на початку березня в канцелярію його військової частини надійшов наказ Гауффе. “З метою активізації боротьби проти радянських партизанів, – заявив він, – укладалася угода з бандерівцями про спільну боротьбу проти більшовиків, у якій вказувалося, що німецьке командування у цьому районі (Броди–Кременець–Дубно) буде мати лише одного противника – Червону армію... У наказі Гауффе було застереження, що у тому випадку, якщо бандерівці будуть виступати проти німецьких військових частин, цей наказ втрачає силу” (ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 165–166).

⁷³ Див., наприклад: Крайсляндвірт Верба. Верба, дня 23.ІІ.1944. До УПА. (підпис) Крайсляндвірт Верба // АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 10. – Од. зб. 9.

⁷⁴ Abendmeldung vom 1.3.1944. Kampfgruppe Prützmann // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000273; Abendmeldung vom 2.3.1944. Kampfgruppe Prützmann // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000267; Kampfgruppe Prützmann, 4.3. 23.05 Uhr // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000238; Kampfgruppe Prützmann. 6.3 // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000220; Prützmann: 6.3.44. // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000224; Kgr. Prützmann. 11.3.44. // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000176; Abendmeldungen von Divn. 13.3.1944. Kgr. Prützmann // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000157; Kampfkommandant Wladimir Wolynsk. 16.3.1944. Kgr. v. d. Bach // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000026.

⁷⁵ Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegeinsatz ... – S. 627.

Що ж стосується наслідків розмов між представниками УПА і КГП, треба визнати, що вони не були особливо корисними для повстанців. Це, зокрема, визнав керівник відділу “1 ц” бойової групи Прютцманна штурмбанфюрер СС Шмітц, який 8 квітня прибув до Львова на запрошення командира поліції безпеки і СД у ДГ. Шмітц заявив Вітісці, що він передав одному із куренів УПА тільки порівняно невелику кількість зброї та набоїв, бо “усі вищі інстанції відчували страх перед подібними угодами”, й українські повстанці рішуче відмовлялися діяти під керівництвом німців. Тому, очевидно, його шеф, генерал Г.-А. Прютцманн, вважав за потрібне не доповідати про ці контакти райхсфюрерові СС Г. Гімлеру та РСГА, про думки яких із цих питань було невідомо. Українською для німецьких інстанцій виявилася теж практична користь від їх переговорів з УПА. “Свої успіхи в цій області він сам [Шмітц – А. Б.] та його оточення, здається, переоцінюють”, – прийшов до висновку Вітіска⁷⁶.

Хоча угоди про нейтралітет між окремими підрозділами УПА і структурними підрозділами Збройних сил Німеччини в той час подекуди й були корисними для української сторони (зокрема це виявилось у припиненні ревізійних контингентів німецькими військовими та поліційними інстанціями із застосуванням зброї в деяких західноукраїнських селах), багато в чому вони мали й негативні наслідки. Самочинні, несанкціоновані вищим керівництвом ОУН(б) переговори, що суперечили єдиній політичній лінії цієї організації, завдавали шкоди престижу УПА й були дестабілізуючим чинником у процесі нарощування її сил, позаяк давали радянській пропаганді підстави для звинувачення учасників українського руху Опору у співпраці з окупаційними установами Німеччини в Україні. Тому крайовий військовий штаб (КВШ) УПА рішуче виступив проти подібних локальних контактів із німецькою адміністрацією, представники карально-поліційних органів якої продовжували терор проти мирного населення. На початку березня наказ КВШ УПА, текст якого узгодили між собою політичні й військові діячі українського руху Опору, суворо заборонив будь-які самочинні переговори повстанців із представниками окупаційних інстанцій. Цей наказ доведено до відома усіх військових та підпільних осередків національного опору. Проте, всупереч забороні, переговори з представниками окупаційних інстанцій провів курінний УПА Порфирій Антонюк (“Сосенко”, “Кліщ”), тим самим виступаючи проти генеральної політичної лінії УПА, спрямованої на боротьбу проти всіх окупантів України.

Ігноруючи пропозиції керівника СД у Володимирі-Волинському, на початку лютого П. Антонюк розпочав переговори передовсім із довіреними уповноваженими від командування 19-ї дивізії 4-ї танкової армії. Однак представники Вермахту під тиском нацистських органів безпеки вказали П. Антонюкові на потребу одночасного узгодження дій його формування не тільки з військовими, а й із цивільними окупаційними структурами й органами безпеки Райху. З метою забезпечення безперешкодного переходу транспортного відділу підпорядкованого йому загону УПА через контрольовані Вермахтом залізничні шляхи “Сосенко” також зустрівся з повітовим сільськогосподарським керівником (ляндвіртом) Устилузького р-ну Волинської обл. фон Остеном, керівником німецьких органів безпеки м. Володимира-Волинського Брауне й окружним сільськогосподарським керівником

⁷⁶ Kdr.- 1.) Vermerk. Lemberg, den 8.4.1944 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 36. – Арк. 119.

Володимир-Волинської округи Екгофом. У зв'язку з відступом німецьких військ із зазначених територій переговори не були закінчені й не дали очікуваного ефекту⁷⁷.

Унаслідок обмежень на переговори із з'єднаннями українського руху Опору, накладених командуванням 13-го АКВ, німецькі військові підрозділи в радіусі його дій і тилу змогли укласти тільки короткотермінову угоду з П. Антонюком із метою надання повстанцями можливості для їхнього відступу, завдяки чому деякі повстанські частини розраховували поповнити свої запаси зброї. У результаті підпорядковані "Сосенку" відділи УПА отримали невелику кількість зброї (на початку березня 1944 р., наприклад, батальйони Вермахту при відступі передали зі складів м. Володимир-Волинського для самооборони місцевим мешканцям, задіяним в українському русі Опору, станковий та ручний кулемети і 40 гвинтівок у с. Могильне, станковий та ручні кулемети і 30 гвинтівок с. Свійчів й станкові та ручний кулемети і 15 гвинтівок у с. Звідне⁷⁸).

Про переговори П. Антонюка незабаром довідалися співробітники спецслужб СРСР, після чого з пропагандистською метою факт його співпраці з німецькими окупаційними установами був згаданий у зверненні керівництва УРСР до учасників УПА й УНРА із закликом від 12 лютого 1944 р. виходити з лісів⁷⁹. Беручи до уваги суворі закони воєнного часу й серед іншого те, що інформація про переговори набула широкого розголосу і її використала пропаганда воєнного ворога УПА для компрометації українських повстанців та їх звинувачення у співпраці з окупаційними владними інстанціями Третього Райху, за порушення наказу ГК УПА виконувач обов'язків командира повстанського загону ім. І. Богуня П. Антонюк на початку березня був затриманий. 7 березня, згідно із задокументованим присудом спеціально скликаного військового польового суду УПА під головуванням Романа Петренка (псевдо "Омелько"), який затвердив командир групи УПА-"Північ" Дмитро Клячківський (псевдо "Панас Мосур"), Порфирій Антонюк ("Сосенко", "Кліщ") був засуджений "до негайного виміру кари – кари смерти через розстріл"⁸⁰.

⁷⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 931. – Арк. 55–56.

⁷⁸ Там само. – Оп. 22. – Спр. 75. – Арк. 76. В одній з довідок НКДБ УРСР було зацитовано документ, що свідчив про спільні дії проти радянських партизанів. Згідно з ним, курінний військової округи "Тури" групи УПА-"Північ", підсумовуючи наслідки однієї з таких домовленостей поблизу м. Голоби, писав 5 березня командирові куреня "Богдану", що оперував по сусідству: "3 березня я домовився з німецьким капітаном Офштом, що ми збудуємо міст для переправи німецьких військ, за що вони дадуть нам підкріплення – два батальйони з усією технікою. Спільно з цими батальйонами 8 березня ц. р. ми очистимо від червоних партизанів ліс по обидві сторони Стоходу й дамо вільний прохід в тил Червоної армії своїм військам УПА, які там очікують" (ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 163). Цей документ був зацитований в одному з повідомлень для керівництва радянських партизанських загонів, однак його оригіналу в архівах дослідники не виявили й факт їх проведення не підтверджують ані документи УПА, ані документи німецьких окупаційних установ.

⁷⁹ До учасників так званих "УПА" та "УНРА". Голова Ради Народних Комісарів Української РСР М. Хрушов, голова Верховної Ради Української РСР М. Гречуха. Київ, 12 лютого 1944 р. // АЦДВР. – Ф. 9. – Спр. 20. – Арк. 2.

⁸⁰ Р. 31. Справа: Курінний УПА групи "Північ" Антонюк–Сосенко–Кліщ за зговорення з німецьким окупантом. Виїмок з акту обвинувачення. Постій, дня 6 березня 1944. в.р. Каруспун. Присуд. Дня 7.3.1944. Голова Суду: к-др Омелько. Члени Суду: сусп. Золотаренко. Сотен: Летун // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 2; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 54. – Арк. 1. Описуючи подробиці інциденту з П. Антонюком, Р. Петренко помилково стверджував, нібито

Інформація про розстріл П. Антонюка за самочинні переговори з ворогом мала очікуваний командуванням УПА-“Захід” ефект: після нього командири збройних формувань УПА на місцях припинили будь-які переговори й не укладали жодних домовленостей з німецькими окупаційними установами на Волині (відомий тільки один виняток, коли у другій половині березня забезпечення німецької розвідки інформацією в обмін на зброю закінчилося укладенням короткотривалої угоди з однією з волинських сотень УПА⁸¹).

Після втрати Порфирія Антонюка його наступник на посаді командира загону ім. І. Богуна Олекса Громадюк (“Остріжський”) відмовився від співпраці з КГП. У складеному згодом звіті “Акції УПА проти німців на Володимирщині” комендант заплілля ВО “Турів” сотник Панас Мосійчук (“Віталій”) стверджував: “З наближенням большевиків, німці намагалися усіми способами використати УПА, або її зовсім зліквідувати. З хвилиною, коли большевики підійшли до Стиру, опанували Луцьк, оточили Ковель і заатакували Володимир, німці припинили боротьбу з УПА і намагалися за всяку ціну дійти з нею до порозуміння щодо спільної боротьби з большевиками. Розпочалися нервові розшуки за командирами відділів УПА. Шукали їх генерали, шукало Гестапо, шукали всі німецькі старшини, шукали навіть рядові стрільці. Всі вони хотіли домовитися з УПА щодо спільної боротьби з большевиками, а радше, щоб зробити її сліпим знаряддям в своїх руках чи підступом знищити. В цей час загін УПА ім. Івана Богуна під командою командира Остріжського, що стаціонував в с. Гнійному та в доколичних селах, атакований зі всіх сторін німцями, які конечно хотіли домовитися з командою загону, змушений був перенестися до с. Бискупич і до околичних сіл. Це, однак, справи не розв’язало. Німці дальше натискали, щоб дійти якось до порозуміння, мимо цього в цей час доходило до збройних сутичок поміж відділами УПА і німцями, як нпр. бій в с. Древині (Іваницький р-н), з початком квітня ц. р. в с. Яковичах (Володимирський р-н), т[а] бій в с. Сілець (Волод[имирський] р-н). Коли німці намагалися переговорювати з УПА, всюди стрічалися з відповіддю: «Договоріться собі з нашим провідником Степаном Бандерою, наказам якого ми підпорядковані і якого ви маєте в своїх руках»⁸².

Так само невдалою для німецьких установ виявилася спроба налагодження співпраці з представниками підпілля ОУН у с. Микитичі в середині березня 1944 р., про що стало відомо розвідці радянських партизанських формувань. 19 березня

головою цього військового польового суду УПА був не він, а командир “Вовчак”, й присуд затвердив він сам за дорученням Д. Клячківського, а не особисто Клячківський (Петренко Р. За Україну, за її волю (Спогади) // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів: В-во Літопис УПА, 1997. – Т. 27. – С. 204, 206–207). Петренко також помилився щодо назви німецького з’єднання, з офіцерами якого уклав угоду П. Антонюк – можливо, він мав на увазі одну з військових частин 19-ї танкової дивізії, штаб якої в лютому був розміщений у Луцьку (оскільки на Волині в той час не перебував штаб 16-ї танкової дивізії Вермахту, що в січні 1944 р. був дислокований у Вінниці, а в лютому того ж року – в Черкасах) (Див.: Werthen W. Geschichte der 16. Panzer-Division 1939–1945 / Wolfgang Werthen. – Bad Nauheim: Podzun-Verlag, 1958; Tessin G. Verbaende und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945 / Georg Tessin. – Bd. 4 – Die Landstreitkraefte 15–30. – Frankfurt/Main: Verlag E.S. Mittler & Sohn GmbH, 1970. – S. 16, 118.).

⁸¹ 22.3.1944. Meldung vom Meldekopf Abwehrtrupp 104 // NA. – T-314. – Roll 524. – Frame 000064.

⁸² Акції УПА проти німців на Володимирщині. Постій, дня 22.5.44 р. /– Віталій // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 408.

1944 р. у радіограмі командира радянського партизанського з'єднання Дмитрія Ніколайчика начальникові УШПР із цього приводу констатувалося: “У Микитичах поблизу Мосура німці проводили нараду з бандерівцями з питань спільної боротьби з радянською владою. На нараді були гебітскомісар з Володимира-Волинського і представники ОУН. Згоди не досягли. Представники ОУН роз'яснили, що, уклавши договір з Німеччиною, вони скомпрометують себе перед обличчям майбутніх союзників – Англії й Америки. Завдання ОУН – зберегти силу, а при конфлікті Англії і Америки з Радянським Союзом підняти всенародне повстання”⁸³.

Швидше за все, саме після страти П. Антонюка В. Кук, як уже згадано, прийняв рішення заборонити ведення переговорів куреню “Макса”, якого могла очікувати доля страченого командира. Це сталося, очевидно, в середині березня, коли за відсутності Д. Клячківського в тих районах Волині, де велися переговори, припинити будь-які розмови з представниками німецьких окупаційних інстанцій наказав тогочасний його перший заступник і член Проводу ОУН(б) Яків Бусол (“Галина”) (5 січня 1944 р. Клячківський видав розпорядження, яким Бусла оголосив першим заступником і зобов'язав виконувати всі обов'язки за його відсутності, а всі підвладні мали підпорядковуватися “Галині”⁸⁴). Згодом, вночі 28 лютого 1945 р., під час переговорів із представниками НКДБ щодо співпраці “Макса” з німецькими окупаційними інстанціями Бусол зауважив, що вона була самочинною, за що його очікував розстріл, якого повстанському командирові вдалося уникнути внаслідок втечі. “Діалог з генералом поліції Прюцманом дійсно вівся, – визнав Бусол, – але його самочинно ініціював німецький агент «Макс», котрого ми планували за це розстріляти”⁸⁵.

У радянській і пострадянській публіцистичній літературі поширювався міф про те, що Д. Клячківський особисто вів переговори у штабі Прютцманна⁸⁶. Цю ж ніким не доведену інформацію повторювали окремі російські та українські автори⁸⁷ й польські історики (Мечислав Самборський, наприклад, стверджував, що нібито в першій половині 1944 р. Клячківський був “керівним співробітником німецьких окупаційних і військових влад на Волині”⁸⁸).

На сьогодні, однак, не знайдено жодних доказів на користь цих і подібних тверджень. Водночас відомо, що в той час командир групи УПА-“Північ” Д. Клячківський виступав проти переговорів із будь-якими владними інстанціями Райху. Призначений у січні 1944 р. керівником відділу зовнішніх справ при КВШ групи УПА-“Північ” Р. Петренко так згадував про це: “К-р «Охрім», даючи напрямні в моїй новій праці, підкреслив, що УПА стоїть твердо і принципово на становищі боротьби з окупантами і що існує категорична заборона членам ОУН, адміністрації запілля УПА, чи поодиноким командирам відділів УПА вести будь-які переговори з ворогом, ураховуючи, що такі розмови можуть нас політично компрометувати. З

⁸³ ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1556. – Арк. 106.

⁸⁴ Повновласть. 5.1.1944. Охрім // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 8. – Арк. 138.

⁸⁵ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 191.

⁸⁶ Ті, що канули у п'ятьму ... – С. 245.

⁸⁷ УПА глазами немцев. Часть 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.i.ua/user/3169528/1179652/>; Яровенко С. Бої місцевого значення. Частина 2. Забута операція [Електронний ресурс] / С. Яровенко. – Режим доступу: http://yarovenkosp.ucoz.ru/publ/boji_miscevogo_znachennja_chastina_2_zabuta_operacija/chastina_2_zabuta_operacija_diji_upa/9-1-0-50

⁸⁸ *Samborski M. Rozmowy OUN-SD i UPA ...* – S. 65.

такими виясненнями і директивами я дістав доручення ознайомити організаційне членство, адміністрацію заплілля УПА, командирів відділів УПА”⁸⁹.

Наслідком тогочасної позиції Д. Клячківського щодо переговорів із німецькими окупаційними установами була поява звернення до українців, в якому заперечено і спростовано звинувачення українських повстанців у співпраці з німцями. У ньому, зокрема, було сказано:

“Відступаючи, німецька армія через свої розвідчі відділи в порозумінні з поліцією і Гестапом вперто поширюють поголоски про «співпрацю і порозуміння» між ОУН–УПА і німецькою армією в цілі спільної боротьби проти СРСР. Наступаюча советська армія через свої органи НКВД також намагається усіма силами переконати народні маси, що ОУН – «це німецькі союзники». Повідомляємо:

1. ОУН і УПА не мають союзу з жодною імперіалістичною державою. Нашими союзниками є тільки поневолені народи, що спільно з нами борються за визволення власного народу. Захищаймо тільки інтереси власного народу і тому нікому з наших ворогів не помагаємо, ані з ними не співпрацюємо.

2. У відношенні між проводом ОУН і командуванням УПА, з одного боку, а німецькою владою, з другого, не заіснували жодні зміни, а зокрема, немає жодної співпраці. Усі того рода поголоски є черговою провокацією ворога, отчисленою на нашу політичну компромітацію.

3. Німці і надалі є окупантами частини ЗУЗемель і застосовують на тих теренах усі методи збанкрутованої колонізаторської політики, як: виселювання, вивожування на каторжні роботи, постійні масові арештування і розстріли, палення сіл, мордування безборонних і т. д.

4. Німецькі поголоски про «союз» і «співпрацю», роздання хлопцям непотрібної їм зброї, видавання довідок на ношення зброї, різні другі обіцянки мають на меті: а) приспати серед народу чуйности, б) зорганізувати для себе агентурно-сексотську сітку, в) докладно розвідати, що діється серед населення, до якого вони досі не мали ще доступу. Все це на те, щоб краще могли народ нищити.

5. Німецькі намагання відшукати «Провід» через кожную струнку людину вже самі за себе свідчать про провокаційність їхніх намірів. Бо кожний з них знає, що провідник ОУН Степан Бандера сидить арештований в Берліні ... і що тільки з ним треба «договорюватись», а не шукати за «Проводом» у кожної тітки”⁹⁰.

Аналізуючи документи й спогади учасників українського повстанського руху на Волині, можна погодитися зі слушним висновком дослідника біографії Дмитра Клячківського Ігоря Марчука про те, що, всупереч твердженням окремих публіцистів Радянського Союзу, насправді між “Климом Савуром” і німецькими окупаційними установами “жодної співпраці не було, а відділи УПА, спостерігаючи відступ німецьких частин, намагались уникнути зайвих бойових зіткнень і просто виграти час у складній фронтівій обстановці”, а окремі підрозділи, якщо й “мали певні домовленості, але аж ніяк не про ведення спільних бойових дій”⁹¹.

⁸⁹ *Петренко Р.* За Україну, за її волю ... – С. 195–196.

⁹⁰ До відома членству ОУН, бійцям УПА і громадянству. Березень 1944 р. Слава Україні! Крайовий провід ОУН // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 931. – Арк. 15–17.

⁹¹ *Марчук І. В.* Командир УПА–Північ Дмитро Клячківський – “Клим Савур” / І. Марчук. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. – С. 108.

Аналіз інформації про спроби припинення протистояння між окупаційними установами Третього Райху і відділами УПА на Волині на початку 1944 р. дає можливість зробити об'єктивні узагальнення про їх причини, зміст і наслідки. На підставі вивчення документів із цієї проблеми можна зробити висновок, що антинацистські дії УПА протягом 1943 р. спричиняли особливе занепокоєння гітлерівських органів безпеки на прикінцевому етапі окупації зазначеного регіону Вермахтом. Повстанські формування, зі свого боку, виявили готовність припинити активні виступи проти німецьких військ, але відмовилися від будь-яких спільних із ним дій, а також не обговорювали можливостей укладання будь-яких політичних угод (до яких, зрештою, не були готові ні командування УПА, ні командування німецьких військових частин на Волині).

Перші переговори ініціювали переважно німецькі органи безпеки й офіцери Абверу й охоплювали відносно невеликий обсяг питань і невелику територію. Схильність окупаційних установ Райху до поступок у процесі переговорів визначало погіршення ситуації на східному фронті. Проте спроби різних окупаційних установ націонал-соціалістичної Німеччини, які проводили різну політику щодо місцевого населення, мали різні наслідки. Ініціативи нацистської Служби безпеки й окупаційних цивільних інстанцій Райху налагодити співпрацю з УПА мали мінімальний ефект. Водночас з-поміж інших німецьких владних структур на Волині найбільшу користь від переговорів із УПА одержали військові формування, особливо частини бойової групи Прютцманна, тоді як з українського боку практичне поповнення зброєю отримали кілька куренів УПА. Однак більшість розмов між представниками німецьких інстанцій і повстанських збройних формувань були переважно ознайомленням зацікавлених сторін із намірами одна одної.

Наслідком переговорів було не примирення, а тільки тимчасове припинення взаємної боротьби, що стало результатом моделювання ситуацій мінімалізації взаємного протистояння тими, хто брав у них участь. Під час переговорів у багатьох повідомленнях підтверджено факти тривання “холодної війни” у формі посилення антинімецької пропаганди ОУН(б) як елемента українського опору гітлерівському “новому порядку”, що суттєво посилила активні вияви “гарячої війни” УПА. Вороги не зуміли стати союзниками, оскільки було неможливо ефективно співпрацювати, коли в пам'яті багатьох повстанців залишився негативний досвід трирічної окупації України нацистською Німеччиною.

Andrii Bolianovskyi. Ukrainian insurgent movement and the German occupation authorities in Volhynia at the beginning of 1944: between the confrontation and neutrality

The article states that, taking into account difficulties of three-front struggle of the UPA, a group of the UPA commanders protested against any compromise with the Nazi occupation authorities, while other insurgent leaders were ready to negotiate with them. The article focuses on negotiations of some commanders with Wehrmacht's detachments for the purpose to stop the Nazi punitive operations against the Ukrainian villages and forcible requisitions of agricultural products from their inhabitants at the beginning of 1944. It is stressed that attempts of German occupation authorities to neutralise anti-German front of the Ukrainian

resistance movement were not successful since the political line of Ukrainian underground, i.e., struggle against all the occupants of Ukraine, remained unchanged.

Key words: Third Reich, UPA, Wehrmacht, Volhynia.

Андрей Боляновский. Украинское повстанческое движение и немецкие оккупационные инстанции на Волыни в начале 1944 года: между противостоянием и нейтралитетом

Исследована одна из многих сложных проблем в истории УПА во время последнего периода оккупации Волыни Третьим Рейхом. Утверждается, что, учитывая трудности трифронтной борьбы УПА, одни командиры протестовали против любого компромисса с нацистскими оккупационными органами власти, а некоторые другие были готовы сотрудничать с немецкими оккупационными силами. Основное внимание уделено переговорам командиров отдельных ее воинских частей с подразделениями Вермахта с целью остановить нацистские карательные операции и принудительные реквизиции сельскохозяйственной продукции у жителей в начале 1944 г. Акцентируется внимание на том, что попытки немецких оккупационных учреждений нейтрализовать антинацистский фронт борьбы украинского движения сопротивления не всегда были успешными, поскольку политическая линия украинского подполья, направленная на борьбу против всех оккупантов Украины, оставалась неизменной.

Ключевые слова: Третий Рейх, УПА, Вермахт, Волынь.